

ANDRA KAPITLET.

Året och Årsfesterna.

Såväl årets som dygnets indelning har sedan gammalt skett efter samma principer med vår och höst, morgon och afton, som utjämningstider, midvinter och midsommar, middag och midnatt som höjdpunkter. Året har sålunda fått en naturlig fjärdedelsindelning och dygnet likaså. Vid året har man stannat härvid, vid dygnet har man däremot gått vidare och fått fyrtidsindelning af såväl dag som natt. Den vanliga benämningen af dessa dag- och nattidsgrupper har sedan gammalt varit *vakter* (fornt. *ättir*, *eyktir*, allm. *ökter*). Man har sålunda fått fyra *dagvakter* och fyra *nattvakter*, hvilka i sin tid fått halvvakter på $1\frac{1}{2}$ hvardera. Vi vilja här ge en öfversikt af dessa tider, sådana de ännu existera i svensk allmogetradition och vidfoga då äfven de benämningar man sedan gammalt haft på dem:

I	dagvakten:	I.	halfvakten:	$\frac{1}{2}5-6$		<i>oppsti'dags</i> (norsk o. isl. <i>rismål</i>) <i>dagsbro</i> ,
		2.	»	$6-\frac{1}{2}8$		<i>dagsrand</i> , <i>solaglämning</i> .
II	»	1.	»	$\frac{1}{8}8-9$		<i>dagelmålsökt</i> ; tiden för första målet el. dag-
		2.	»	$9-\frac{1}{2}11$		varden (<i>davramål</i> , <i>dagol</i> , <i>dovre</i>).
III	»	1.	»	$\frac{1}{2}11-12$		<i>lissmiddag</i> , <i>lille-middag</i> , <i>undun</i> ; <i>middagstid</i> .
		2.	»	$12-\frac{1}{2}2$		
IV	»	1.	»	$\frac{1}{2}2-3$		<i>undar</i> , <i>undorn</i> , <i>undun</i> , <i>undarstid</i> (fornt.
		2.	»	$3-\frac{1}{2}5$		<i>undorn</i> , <i>hnigandi dagr</i>).
I	nattvakten:	I.	»	$\frac{1}{2}5-6$		<i>aftan</i> , <i>aften</i> , <i>dagsätt</i> , <i>solabärgning</i> , <i>solakväll-</i>
		2.	»	$6-\frac{1}{2}8$		<i>ning</i> ; tiden för meraftan el. aftonvarden ¹ .
II	»	1.	»	$\frac{1}{2}8-9$		<i>läggdags</i> ; tiden för <i>kvällsmålet</i> , <i>natol</i> , <i>nater</i> ,
		2.	»	$9-\frac{1}{2}11$		<i>notverd</i> , <i>nadare</i> .
III	»	1.	»	$\frac{1}{2}11-12$		<i>natt</i> ; <i>midnatt</i> .
		2.	»	$12-\frac{1}{2}2$		
IV	»	1.	»	$\frac{1}{2}2-3$		<i>hanotta</i> ; <i>svinotta</i> ; <i>ottveol</i> ; <i>ottemål</i> ; att stiga
		2.	»	$3-\frac{1}{2}5$		upp före $\frac{1}{2}5$ är att stiga upp <i>vi otta</i> .

Denna tidsindelning kunde framflyttas en halftimme, så att t. ex. första dagvakten blef 5—8.

¹ Andra halv. i första nattvakten på lördagen är tiden för aftonringningen.

När man skulle utröna, hvilken tid på dagen det var, hade man flera olika sätt att reda sig. Det enklaste, som användes, när man var ute, var att stega upp sin skugga. Ett annat sätt som Olaus Magnus omtalar såsom brukadt i fjälltrakter, var att mäta de skuggor bergen kastade. Hemma utgick man från skuggan i rummet. Linné säger från Virestad i Småland: »Tiden utmärkes om dagen efter solskenet, genom fönstret på taket, att då solen skiner på skåpet, är det daframåldags, och då hon kommer på ugnsbänken, är det mercedels middag». Ännu kan man ibland få se streck uppdragna i fönsterkarmarna, för att med ledning af skuggans förhållande till dessa utröna, hvilken tid det är på dagen. Under natten gick man efter stjärnbilderna, och särskildt iakttog man Karlavagnens ställning. Under vintern var 'Orions bälte' bättre att rätta sig efter.

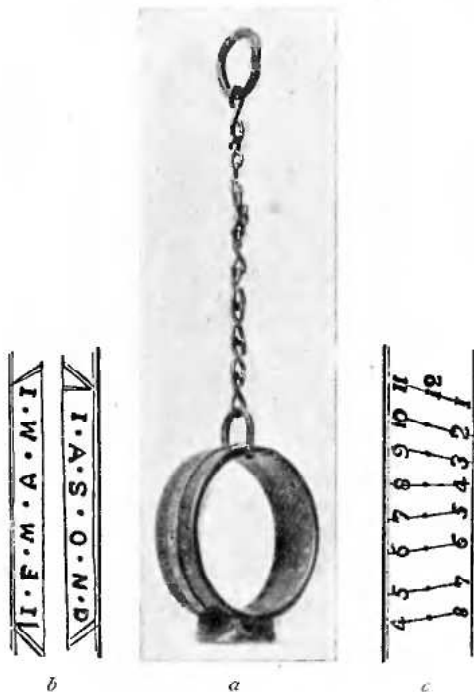
Man synes tidigt ha fått en sorts *timstenar* att beräkna tiden på. De äro särskildt vanliga under 1600- och 1700-talet. De uppsattes ofta vid milstolpar eller infogades öfver ingången i husen och kyrkorna. De utgöras i allmänhet af en fyrkantig sten- eller träplatta med sifferindelning som på en klocka (fig. 219). I midten sattes en pinne af järn, och allt efter som denna kastade skuggan, kunde man se, hvad klockan var. I vanligaste fall ställdes sådana timstenar i söder eller öster.

Mindre och enklare, bärbara timvisare voro *solringarna* af trä eller metall (fig. 220). De voro tämligen vanliga under 1700-talet och förra delen af 1800-talet. De köptes ofta å marknaderna för ett rätt billigt pris och medföljde, liksom klockorna nu, öfverallt. Den allmänna solringstypen består af två ringar, en bredare och en smalare. Å den

219. Milsten med solvisare från Östergötland. Nord. mus.

bredare ringen fanns en långsmal öppning, som å ringens utsida var flankerad af månadsnamnens begynnelsebokstäfver, fördelade så, att sex bokstäfver kommo å hvardera af skårans kanter (fig. 220 b). Å ringens insida midt emot skåran voro inristade två jämnlöpande siffrerader, af hvilka den ena, som började med 4, angaf soltiden för förmiddagen, den andra, som började med 1, eftermiddagens tid (fig. 220 c). Å den yttre smälare ringen, som var vridbar och täckte skåran, fanns ett hål, stort som en nålsudd. Då solringen skulle användas, inställdes detta hål vid

220. Solring af messing, Smål. Nord. mus.

den löpande månads bokstaf, eller vid följande punkt, då månaden var halfgången, hvarefter man höll ringen hängande i kedjan så, att hålet blef vändt mot solen. En ljustråle kastade då en »stjärna» på någon af de motstående siffrorna samt angaf på så sätt, huru mycket klockan var. En annan typ var *solklockan* bestående af en träplatta med en rörlig skala och en liten fördjupning i ena kanten med ett stift instucket från skifvans rand, parallellt med hennes plan samt af en kula hängande i en tråd (fig. 221). Man höll plattan lodrätt med framsidan mot solen. Skuggan af stiftet föll då antingen rätt under densamma eller vid en af dess sidor. Då man ville afläsa tiden, måste man ställa plattan så, att skuggan föll rätt under stiftet. Den öfre siffreraden (3—12) angaf förmiddagstiden, den undre (1—9) eftermiddagstiden. — Solklockan har ej haft samma universella utbredning som solringen. De i Nordiska museet förvarade äro från Västergötland och Dalarne och omfatta en tidrymd af ungefär 70 år (1780—1840-talet). En särtyp från Närke och Östergötland har fast visare och rund messingtafla. En förfinad form af solringarna äro de under 1800-talet tämligen allmänna trädgårds-solvisarna, som man ännu kan få se, åtminstone ej sällan i skånska trädgårdar.

Uren äro tämligen sena. De äldsta äro stora tornur, som insattes å kyrkorna. Sådana tornur omtalas i Tyskland på 1300-talet och i

Sverige på 1400-talet. I allmänhet äro de klosterarbeten. De buro vanligen namnet *segerverk* och utmärkte sig ej för någon mästertlig gång men så mycket mera för en hel del konststycken, som de kunde utföra. Ett »mästerur» i gamla stilen är just ett sådant som H. C. Andersen omtalar i sagan »Det otroligaste». Vadstena kloster är det första i Sverige, där ett ur omtalas. I diariet heter det om brodern Andreas Jacobi († 1438), att han »först uppfann en slagklocka, som gaf till känna timmarna i sofrummet, och han ordnade äfven en annan i gången genom ett register.» Om lekbroder Stephanus Laurentii i samma kloster († 1448) heter det att »han såg till urverket i flera år». I Vadstena-diariet för 1506 står, att brodern »Petrus astronomus» återvände från Uppsala, där han förfärdigat ett urverk, som kostade 70 mark. Det var detta verk, som Polhem reparerade men ej långt därefter blef rof för Uppsala brand. Andra konstur omtalas i Lund (urtaflan finnes ännu i behåll) och Stockholm. På 1500-talet fick Sveriges större städer mera allmänt *segermakare*, hvilka närmast tillhörde klensmedernas skrå. Olaus Magnus lofordar särskildt de svenska urverken. På drottning Kristinas tid fanns verkliga urmakare, hvilka blott gjorde finare ur, fickur och bordstudsare, lämnande åt smederna tornuren. På 1700-talet spred sig konsten äfven till allmogen så att man då flerstädes å landsbygden kunde träffa urmakare, som förfärdigade väggklockor. Linné träffade 1749 i Sölvesborg ett ur »hvilket var gjordt af buxbom och kokadt i olja för beständighetens skull, på hvilket satt en artificiell gök, hvilken hvar gång den slog, gök så många gånger, som slagen voro, och det så likt, som en lefvande

221. Solklocka af trä, Dalarne. Nord. mus.

gök där suttit.» Sådana »gökaklockor» äro ännu tämligen vanliga i landsorten. En särskild medelpunkt för fabricerandet af vägguren blef troligen vid midten af 1700-talet, Mora socken i Dalarne. Bland urmakarna i denna socken kan nämnas *Pellas Erik Persson*, hvilken vunnit stort anseende såväl inom som utom landskapet. En del af de äldre väggur, man ibland kan påträffa i stugor, sakna minutvisare och ange sålunda blott timmen.

Fickuren uppfunnos i Nürnberg c. 1500 och spriddes till de högre klasserna under 1500-talet. Vid midten af 1600-talet hade de svenska herremännen ej sällan fickur, och på 1700-talet nådde de äfven allmogen. Vanligen buros de i byxfickan, hvarför deras namn blef *byxsäcksur* eller *byxsäcksklockor*. J. J. Öller säger i sin beskrifning öfver Jemshögs socken (1800): »Många bönder och jämväl drängar hafva sina silfverur i byxfickan».

Om fickuren på 1820-talet och åren därefter yttrar Stolt från norra Kalmar län:

»Fickur funnos nog långt före min tid, men icke bland allmogen. En rik bondson från Mörlunda socken hade likväl ett sådant. Herrarna buro fickur, och knallarna voro försedda därmed nästan allmänt. En af dem hade en klocka med springkapsel, och jag tycker mig minnas, att hon kostade 40 riksdaler. Tänk så dyr, då hon kostade två dränglöner! Men längre fram på 20-talet, så var på Vika en patron Tilander, som hade till salu nya klockor, s. k. *wardare*,¹ och då köpte Ringberg och Nils Jönsson i Bosebo hvar sin och betalade dem med 16 riksdaler, utom 3 rdr i justerlön, och så Jonas Persson i Släthult på samma sätt. Därtill en urkedja, hvari hängdes en dyrbar urnyckel och annat öfrigt. Det finge då vara en fullgod dräng, om årslönen skulle räcka till sådant. Men så på det nymodiga och lifliga 30-talet höjdes årslönen för en duktig förmansdräng till fulla 200 daler och för en stark arbetare steg nu daglönen till 32 skilling. Flera fickur kommo i handeln, och de mera försigkomna tjänsteträngarna försågo sig därmed. Sedan, tid efter annan, ha arbetslönerna stigit. Klockor ha kommit i mängd af alla möjliga fasoner, och nu (1880-talet) häras de af kvinnor och män, småpojkar och fattigubbar.»

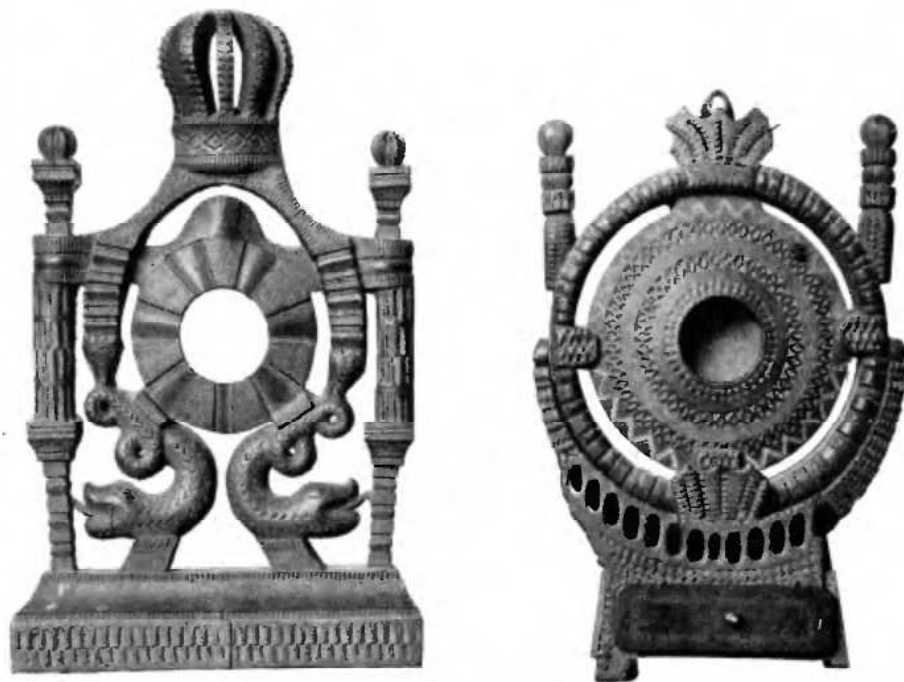
Till slut vilja vi citera, hvad Erik Bore har att meddela om fickuren i Nora och Lindes bergslagar under förra hälften af 1800-talet:

»*Byxsäcksur* eller *byxsäcksklockor* användes allmänt i bergslagen ända in på 1850-talet. Klockorna voro tämligen stora och flata. En och annan af de äldre bevarar ännu (på 1880-talet) ett exemplar af de gammaldags *wardarna*, såsom de största benämndes. Benämningen *byxsäcksur* har uppkommit därigenom, att de buros i en särskild ficka eller »säck» i benkläderna. Till klockorna hörde en på byxorna nedhängande kedja. Denna utgjordes hos de obemedlade af ett silkesband eller var af stål; andra hade *spinkspansk*-kedjor (af messing och annan metall). De förmögna hade dyrbara kedjor, och dessa pryddes med petschaft. Stora, fyrkantiga, platta urnycklar af messing eller silfver hörde äfven till ståten. När männen dansade, hängde

¹ John Ward, urmakare i London i slutet af 1700- och början af 1800-talet.

de långa urkedjorna och skramlade med sina vidhängande nycklar och prydnader. Någon enda af de förmögna begagnade guldenycklar af samma platta form. Endast storkarlar och de rika egde klockor af silfver. De ofvannämnda *wardarna* gällde i handeln 10—15 rdr. I slutet af 1850-talet började de förmögna bergsmännen lägga sig till med ankar- och cylinderur, af hvilka de sistnämnda till en början betingade ett pris af 50 rdr.»

Rörande årets indelning har man troligen sedan mycket lång tid tillbaka haft fyra årstider. Kalendariet af 1344 för Uppsala ärkestift

222. Urställ från Hellestads socken, Bohuslän (allmogearbeten). Nord. mus.

har sådana med följande begynnelse-dagar: 25 maj sommar, 22 augusti höst, 23 nov. vinter (våren 22 febr. är tillfälligtvis uteglömd). Under den uräldsta germanska tiden ha troligen endast två årstider funnits, vinter och sommar, men spår af en tredelning, vinter, vår, sommar, saknas ej heller. Tacitus omtalar, att germanerna endast hade begrepp och namn för dessa tre sistnämnda.

Månadsindelningen får sin naturliga förklaring i månens omloppstider. Månen har alltid spelat en viktig roll i allmogens tankelif. Allt efter *ny* eller *nedan* ha åtskilliga sysslor varit lyckobringande eller ej. I ny är det i allmänhet lyckligt att utföra ett arbete. »Haren äter icke brodden, då man sår i ny» (Rancken). Detsamma gäller malandet af

säd och utförandet af hussysslor. Lysning till äktenskap bör alltid uttagas i ny. Likaså böra bröllop hållas i ny. Hornboskap böra slaktas i ny; men däremot svin i nedan, ty eljest växer mask i köttet. Får böra klippas i ny, ty eljest växer uller icke lika bra igen. Ved bör huggas i nedan, ty eljest blir den odryg (eller hårdklufven). I ny bör man helst flytta. Löftagning bör alltid ske i ny, likaså trädfällning.¹

Månens utseende och skuggbilder ha alltid intresserat folkfantasi, och många tydningar af skuggningarna ha försökts. Enligt folketro i Västergötland ser man i månen en gubbe, som stal en säck ärter. Gud lät honom själf välja sitt straff, antingen han ville sitta i solen och brinna eller i månen och frysa. I Gästrikland ser man i månen två gubbar, som ha en tjärburk emellan sig. De gingo nämligen upp för att tjära månen, så att han inte måtte röja dem, när de skulle stjåla. Men Gud straffade dem därmed, att de själfva blefvo fast, och där sitta de nu till dome-dag.² I Jämtland ser man i månen två män med en vattenbytta emellan sig. De gingo nämligen upp för att släcka månen; men lyckades inte bättre än att de själfva blefvo fast, och sedan få de sitta där och skämmas för hela världen. I Dalarne ser man i tunglet Adam och Ewa med kunskapens träd.

Beräknadt efter månloppet skulle månaden bli 29½ dag eller i rundt tal 30 dagar. Utgår man nu från detta tal, kunna veckorna bli olika många. I Ninive och Babylon brydde man sig ej om en hvilodag utan indelade månaden i femter på 5 dagar hvar; grekerna räknade i stället dubbla femter eller dekader. Tager man månens kvarter till utgångspunkt, får man ungefär 7 dagar. Israeliterna hade sedan uräldsta tider sjudagarsystem med en indelning af dagarna i 1.—5. dagen jämte 'aftonen' (*παρασενή*, *vigilia*) = fredag, och 'sabbaten' = lördagen. Hos oss nordbor är veckoindelningen på 7 dagar uräldrig, men rester af en 5-dagsindelning saknas ej. I Havamal nämnes femter (*femt*) som underafdelning under månaden. I medeltidens landskapslagar utgöra 5 dagar (en *femt*) en vanlig frist för en förbindelses uppfyllelse. Det är emellertid möjligt, att dessa femter uppkommit genom att utgå från handens fem fingrar. Veckodagarnas benämning efter planeter anses härstamma från Egypten och är i andra århundradet e. K. allmänt antagen hos dåtidens kulturfolk. Hos nordborna möter oss samma indelning med direkt öfversättning af de romerska gudarna i nordiska:

1. *dies Solis* blir i fsv. *sunnu-dagher*, söndag (solens dag).
2. *dies Lunæ* blir i fsv. *mana-dagher*, måndag (månens dag).
3. *dies Martis* blir i fsv. *tis-dagher*, tisdag (Tyrs dag).

¹ Se vidare nyåret.

² Jfr samma föreställning i Uppland: Uppl. fornms tidskr. Bd II s. LIII.

4. *dies Mercurii* blir i fsv. *Ophins-dagher*, onsdag (Odins dag).
5. *dies Jovis* blir i fsv. *Förs-dagher*, torsdag (Tors dag).
6. *dies Veneris* blir i fsv. *Frea-dagher*, fredag (Frejas dag).
7. *dies Saturni* har ej blifvit ersatt af någon motsvarande gudomlighet, utan dagen har i stället fått namnet i fsv. *loghar-dagher* (tvättningens dag).

Veckans dagar ha i folktron alltid haft olika betydelse. Ett arbete utfördt under en viss dag är mera lyckosamt än samma utfördt å en annan dag. Särskildt försiktig skall man alltid vara söndagar och torsdagar. Jag sammanställer här några af de vanligaste fördomarna:

På måndagen bör man icke företaga någon resa, ty då går det olyckligt; ej heller sopa stugan, ty då sopar man bort alla pengar under veckan; ej heller sälja boskap. — På måndagar och torsdagar bör man icke heller tända kolmilor, ty då misslyckas de. — På måndagar, onsdagar och fredagar må man ej flytta, ej heller hålla barndop, bröllop eller begrafning. Allmogen kallar dessa dagar *afrättsdagar*.

På tisdag skall man flytta från en bostad till en annan, om man skall komma att trivas.

På onsdag må icke någon tjänare flytta.

På torsdag ha läsningar och signerier till skydd mot alla slags onda inflytelser den kraftigaste verkan. Barn, som äro födda på torsdag eller söndag, kunna framför andra se gastar, gengångare och spöken; de ha också lättast att finna förborgade skatter (äro minst rädda af sig). — På torsdags- och söndagsmorgon före solens uppgång skall man bota sjuka kreatur, om det skall hjälpa. Då skall man också binda skällan på kreaturen, att de ej må bli rifna af odjur. — På tre torsdagsmorgnar å rad böra »trollknifvar» smidas. Smeden måste utföra det naken. En sådan knif biter på allt, som är förtrolladt. — På torsdags- och söndagsmorgnar bör man icke klippa eller skära naglar på fingrar eller tår, ty då kan man bli förgjord (naglarna ruttna bort). Det är ej heller bra på fredagarna, ty »fredags-skurna naglar göra sorgfulla dagar». — På tordagsaftnar får man icke göra någon »kringgärning», såsom mala, nysta, varpa, vindla hö åt boskapen. Det är att göra »Thore-gud» emot. Framför allt får man ej spinna, ty då kunna trollen sätta sig i totten. Spinner det oaktadt en kvinna denna afton, får hon ej ro i sin graf. Kör någon en torsdagsafton med vagn öfver egorna, så kommer masken att förstöra säden. — På torsdagsafton bör bordet dukas med mat, och ljus upptändas för de osynliga gäster, som då komma. För att ej skrämma dem, får man ej bulta, hugga eller ropa. Det bekommer också kreaturen illa. Icke heller bör man titta ut genom fönstret, ty då kan man få se syner så förskräckliga, att man kan bli sjuk för lifstiden. — På torsdagsafton böra »dröm-munkar» bakas af salt och mjöl. Äter en flicka tre sådana på aftonen, så kan hon i drömmen få se sin blifvande fästman. — På torsdagsnatten bör man icke gå eller fara ut, ty då kan man råka ut för »Odins pilar». Han är nämligen då ute och jagar.

På fredagar bör man ej ge sig ut till sjöss eller afsegla, ty då går resan olyckligt. — På fredagar bör man ej rensa hufvudet från ohyra, ty därigenom ökas den.

På lördagar är bäst att tvätta barn; men ej på söndagen, ty då vantrivas de.

På söndagar böra icke barn agas, ty då bli de olydiga. — På söndagsmorgnar bör man gälla stutar, om det skall gå väl.

Veckoindelningen lades i sin tur till grund för året ('solcirkeln'), som kom att omfatta 52 veckor + 1 dag. Vid uppgörandet af kalen-

dern benämnde man dagarna med de 7 första i alfabetet: A B C D E F G. Den öfverskjutande dagen begynte åter med A. Året kom således att börja och sluta med samma bokstaf. Nästa år kom därför att ha dagarna B C D E F G A o. s. v. För att veta veckoindelningen för året behöfde man blott veta, hvilken af dessa bokstäfver, som betecknade söndagen; man behöfde m. a. o. blott veta årets *söndagsbokstaf*. Då hvart fjärde år en skottdag insköts, återkom således samma indelning först efter $4 \times 7 = 28$ år. De sju romerska bokstäfverna kommo hos nordborna att utbytas mot de 7 första runorna F N P F R V * . Hvilket år i solcykeln ett gifvet år utgör, finnes genom att tillägga 9 till årtalet och dividera summan med 28, då resten efter divisionen (ifall talet ej gått jämnt upp) visar årets nummer i solcykeln. Mot solcykeln svarade sedan en *månscykel* på 19 år, hvilka 19 tal (i Norden vanligen uttryckta med runorna: $\text{F N P F R T * T I T T T B T Y A T * \Phi}$) kallades *primtal* eller *gylental*; dessa primtal betecknade, under hvilket år i ordningen, af de 19 på hvarandra följande, nymåne inträffade. Med tillhjälp af gylentalserien kunde man ganska lätt beräkna tiden för ett års nytändningar och följaktligen äfven tiden för de rörliga högtidsdagarna. För beräklandet af dessa hade man följande minnesregel: 'lägg ett till årtalet och dela summan med 19'.

Med tillhjälp af dessa två principer, *solcykeln* och *månscykeln*, kunde man nu själf skriva sin almanacka utan att ha någon tryckt att tillgå. Man brukade inrista årets dagar med de gifna runbokstäfverna i en särskild staf, *primstafven*, och hade denna som almanacka för året (fig. 223). Årets alla helgondagar utmärktes med särskilda tecken, som ofta voro smärre attribut till helgonet, likaså sattes särskilda tecken för årets »märkelsedagar» d. v. s. sådana, som voro af vikt för bestämmandet af sånings- och skördetider eller för en del förrättningar inom hus. Vissa enhetliga tecken hade man att utmärka större eller mindre helgdagar. Så utmärkte t. ex. ofta ett *kors* stora högtider, ett *enarmadt kors* »lätthelgdagar» och märkligare söckendagar samt en *kvistruna* eller en *lutande staf* helgdagsaftnar och märkelsedagar.

Dessa runstafvar voro synnerligen vanliga under 1600- och 1700-talet, och under sistnämnda århundrade (fr. o. m. 1742) utkommo t. o. m. tryckta böcker till förklaring öfver alla tecknen. En af dessa böcker har följande titel:

»Den gamla svenska hushållsalmanackan, runstafven, innehåller forna och merendels ännu i behåll våra förfäders seder, utmärkta med sina tecken; helgdagarna äro utsatta med sådana märken, hvilka afbildade de öden Heliga Martyren måste utstå för Kristi namns bekännelse, till hvilkas äminnelse samma dagar firas; dels ock äro tecken, som gifva tillkänna de hushållssysslor den tid på året böra

förrättas till efterrättelse för goda landt-hushållare, som uti rättan tid vilja landtbruket sköta. Stockholm, tryckt hos Lars Wennberg år 1775.»

Den närmare förklaringen öfver tecknen vill jag längre fram anföra i samband med årets fester.

Den första svenska almanackan utgafs 1540 af Tomas Zeger. Den är endast en öfversättning från tyskan. Detsamma gäller äfven den i 1567 års psalmbok upptagna. Den första verkligt svenska utgafs 1582. Fr. o. m. 1600 ha vi almanackor för hvarje år. Längre åtföljdes hvar och en af dessa af ett särskildt *prognostikon* (förutsägelse), och detta betraktades som ett synnerligen viktigt bihang till boken. Dessa spådomar om året gingo emellertid till sist för långt, så att regeringen fick ingripa. 1707 förbjöds alla förutsägelser i almanackan, och man tog därför fr. o. m. nu i stället sin tillflykt till att meddela, hvad som föregående år hade inträffat. Det i allo praktiska 1700-talet förde saken vidare och upptog i almanackan råd och anvisningar i landtbruk m. m. Af andra meddelanden intogs sedan 1600-talet väderleksuppgifter i almanackan. Dessa borttogos först 1869. Intill år 1686 kunde hvem som ville utgifva almanackan; fr. o. m. nämnda år hade Spole privilegium härå och 1747 öfvertog Vetenskapsakademien utgifningen. Det nu gällande priset 14 öre bestämdes 1858.

De nyss omtalade väderleksuppgifterna i almanackan voro till stor del hämtade ur en folkbok, hvilken alltsedan 1600-talet jämte almanackan varit allmogens viktigaste bok: »Bondepraktikan». Den första svenska upplagan af denna bok utkom 1662, och sedan dess ha bortåt 50 upplagor utkommit. En förkortad Bondepraktika har dessutom se-

223. a—c runstafvar: a från Härjedalen; b—c från Dalarne; f rotkaflé från Dalarne.

dan 1738 utkommit i samband med folkboken »Sibyllæ spådom». I Tyskland trycktes den första upplagan år 1508 (»Die Bauernpraktik»), och den svenska går till stor del tillbaka till de tyska trycken från 1600-talet. Emellertid kan bondepraktikan följas ännu längre tillbaka: till medeltiden och de österländska väderleksiakttagelserna. Att många af dessa ej passa in på Sveriges klimat är tydligt, därför har i själfva verket endast en ringa del kunnat ha någon verklig praktisk betydelse. H. H. Hildebrandssons jämförelser mellan bondepraktikans väderspådningar och Uppsala meteorologiska observatoriums anteckningar för flera år ha ledt till det resultat, att endast ett ytterst ringa fåtal spådomar öfverensstämmer med verkliga förhållandet.

De flesta af bondepraktikans iakttagelser äro affattade på vers. Vi vilja som exempel anföra en del:

Skin solen om juledag fullkomligt klar,	Om det julenatt blås hårdt,
Det betyder ett godt fruktsamt år,	Då skola många furstar dö med fart.
Kommer då storm och slaskugt vär	
Låten frukt det oss tillhanda bär.	(Andra julenatt):
	Det blifver icke mycket vin,
	Därför skall ölet vara drucken vin.

Bondepraktikan meddelar äfven tidpunkten för året, då det är lämpligt att slå åder. Slutligen finnes en förteckning öfver »förkastade dagar», eller som vi bruka kalla dem kritiska dagar, ofta äfven olycksdagar. Några upplagor tillägga äfven »Tycho Brahe-dagarna», hvilka dock torde ha varit allmogem mindre bekanta. Jag anför dem här båda:

	»Förkastade dagar»:	»Tycho-Brahedagar»:
Jan.:	1. 2. 4. 6. 11. 12. 19. 7. 8. 15. ¹	1. 2. 5. 6. 12. 13. 20.
Febr.:	11. 17. 18. 7.	11. 17. 18.
Mars:	1. 4. 14. 15. 17. 18.	1. 4. 14. 19.
April:	10. 17. 18. 7. 15.	10. 12. 24.
Maj:	7. 15. 18. 7. 15. 17.	7. 18. = Juni 8.
Juni:	6. 6.	8.
Juli:	17. 21. 15. 17.	17. 21.
Aug.:	2. 10. 15.	20. 21.
Sept.:	1. 18. 16. 18.	11. 18.
Okt.:	6. 6.	6.
Nov.:	6. 18. 16. 17.	6. 8.
Dec.:	6. 11. 18.	12. 18.

»Tycho Brahe-dagar ansedda som särdeles lyckliga: Jan. 26. Febr. 9. 10. Juni 13.»

Jämte Bondepraktikans väder-regler finnas i folktron flera bevarade minnesvers rörande kommande väderlek. H. H. Hildebrandsson har samlat en stor del sådana och utgifvit dem i tryck, och hänvisar jag dem, som vilja studera dessa, till Antiq. tidskrift Del. 7. Nr 2. 1883.

¹ På de efter dubbelstreckat angifna dagarna »skall ingen låta blod».

Den kunskap vi äga om väderleken indelar Hildebrandsson i tre perioder: 1. Den mytologiska. 2. Den astrologiska. 3. Den vetenskapliga perioden. Under den första härledde man de atmosfäriska företeelserna från inflytandet af öfvernaturliga andar och krafter, under den andra förutspådde man väderleken, liksom alla naturens och livets företeelser, med ledning af himlakropparnas skenbara rörelser, under den tredje slutligen försökte man härleda ur observationer på naturfenomenen de lagar, som styra dessa fenomen. De väderleksmärken, som äro bevarade i folkets mun, innehålla minnen af alla dessa tre epoker.

För en jordbrukande befolkning måste gifvetvis aktgifvandet på väderleken och de försiktighetsmått man med anledning därpå hade att iakttaga spela en stor roll i livet under året. Så fort en viktigare dag kom, skulle man se efter eller ur minnet erinra sig någon vers, rörande vädrets betydelse för årsväxten. Som regel gällde också, att ett visst slags arbete skulle vara begynt eller avslutadt intill en viss minnesdag. Vi vilja i det följande i samband med årsfesterna meddela en del af dessa minnesregler och minnesvers och indela härvid året i fyra årtider, begynnande med vårmånaderna febr.—april.

Till närmare förtydligande af viktigare dagar anföra vi först, hvad runstafsöfklaringen af 1775 har att meddela i samband med tolkandet af runstafstecknen:

Göjemånad, Februarius. Den 2:dre, kyndelsmessodagen, brinnande ljus uti en ljusstake betecknar de påfviskas sed att viga in ljus. Den 3:dje, Blasii dag, ett blåshorn betyder jakttiden. Den 6:te, Dorothee dag, ett äpple. Den 9:de, Apollonie dag, en notnål, att fiskredskapen skola lagas; en tång. Den 10:de, Scholastica, ett hjärta. Den 15:de, S:t Sigfrids dag, en yxa för tiden af skogshugget; en biskopsstaf. Den 22:dre, S:t Petrus in cathedra, ett ägg, att hönsen begynna värpa; en nyckel, emedan S:t Pehr säges hafva himmelrikets nycklar. Den 24:de, Matthie dag, en yxa, att nu hugges svedjeland, eller att S:t Matthias blifvit halshuggen; en fisk, efter den tid fisken stiger i land.

Vårmånad, Martius. Den 1:sta, ett hufvud med stort hår och skägg, efter gamla ordspråket: Mars med sitt långa skägg lockar barnen utom vägg. Den 2:dre, en biskopskåpa bemärker Albanii dag. Den 7:de, Perpetua, en väfspoel, då är tiden att börja väfva; ett afhugget lår och ben efter de (Perpetua o. Felicitas) blefvo sönderrifna af vilddjur. Den 12:te, Gregorii dag eller Gregersmessan, ett träd utan löf, emedan träden nu begynna knoppas; en påfvemossa, till äminnelse af S:t Gregorius. Den 17:de, S:t Gertrud, ett litet kapell eller kloster, emedan S:t Gertrud varit abbess. Den 21:te, S:t Bengts dag, en trästock betecknar tiden nu vara inne att köra i åkern, efter ordspråket: Bengt med plogen. Den 25:te, S:t Marie dag eller Vårfrudagen, en krona, det S:t Maria var en krona för kvinnökönet. Den 27:de, Rupertius, en öltunna, att tiden är att brygga marsöl.

Gräsmånad, Aprilis. Den 1:sta, Hugo, en båt eller skepp för segelfartens början, och en biskopskåpa, emedan Hugo varit biskop. Den 4:de, Ambrosii dag, en harf betyder såningstiden; en biskopsmössa, efter Ambrosius varit biskop. Den 6:te, Vilhelm, en fiskhåf för fisktiden och en bok, emedan Vilhelm varit abbot. Den 14:de,

Tiburtii dag eller första sommardag, ett löfträd, emedan löfven då spricka ut; en stör, efter Tibertius blef slagen med störrar. Den 20:de, Victors dag, en sköld att beteckna dess mandom. Den 23:dje, Georgii dag, en häst, efter de gamle denna dag förmiddagen släppte vrenskarna till stona. Den 25:te, Marci dag, gökdagen, en fågel på en kvist, som är göken, hvilken då begynner gala, för den orsak säges Marcus med göken; ett lejon, evangelisten Marci tecken, Ez. 1.

Angående namnet *göjemånad* på februari lyder sägten: *Goe* härstammade från en jätte Fornjot. Hennes sonson Froste var fader åt Snö den gamle och dennes son hette Torre och härskade på Gottland, Kvänland och Finland. Det berättas, att kvänerna plögade offra åt honom, på det han skulle gifva dem mycken snö, så att det kunde bli godt skidföre. Detta offer skulle ske vid midvintern, som därefter kallades *Torre-månad*. Konung Torre hade två söner, Nor och Gor samt en dotter Goe. Hon försvann plötsligen en gång, hvilket vållade, att midvintersoffret kom att anställas en månad senare än vanligt; denna månad blef sedan kallad *Goemånad* eller *Göjemånad*. — Torremånad betecknade ursprungligen tiden 15 jan.—15 febr. och Göjemånad 15 febr.—15 mars, men flyttades sedan fram 14 dagar. Genom missförståelse blef Torre Thor, så att januari kunde få heta Thors månad.¹

Ett annat kvinnligt väsen, som sättes i förbindelse med februari, är *Disa*. Under konung Freys regering hotade hunger och dyr tid, emedan skörden ej räckte till för den genom långvarig fred ökade folk mängden. Konungen beslöt, att alla sjuka skulle offras åt Odin. Men en rådsherresdotter, Disa, talade hånfullt om männens klokhet och menade sig kunna gifva bättre råd. För att pröfva hennes klokhet tillsade henne den vredgade konungen, att komma till honom ej till fots, ej till häst, ej åkande, ej seglande, ej klädd, ej oklädd, ej inom ett år eller månad, ej på dag, ej på natt, ej i ny, ej i nedan. Hon utförde allt detta till kungens belåtenhet och blef som belöning drottning. Nu sändes en del folk ut till obebyggda platser att dyrka upp jorden, och hungersnöden afvärjdes. Disas vishet aktades vida ikring i landet, och många tvister hänskötos till hennes dom vid midvintersoffret i Uppsala, som därpå fick namnet Disablot och Disating, hvaraf midvintersmarknaden distingen är ett minne.

Under det således Goe förbindes med snö och vinter, sättes Disa i stället tillsammans med vår och sommar, landbruksarbete och växtlighet. Disa är skördarnas beskyddarinna.

Februari börjas med högtiden *kyndelsmessodagen*. Julen hade tagit definitivt slut med denna dag, och därför kallades den i Småland »lillejul» och hölls i samma helgd som annandag jul (Gaslander). Kyndels-

¹ Med Thor betecknades ibland mars månad.

messan är ljusets dag. I Tanum i Bohuslän plögade man på 1700-talet (enligt Ödman) dricka en skål till minne af 'Eldsborg'. Två brinnande ljus ställdes på golvet i rummet och mellan dem en kudde, på hvilken familjens medlemmar, den ena efter den andra, skulle sätta sig ned, och hvardera därvid dricka en skål för Eldsborg, och sedan de druckit, fatta skålen med tänderna och slänga den öfver hufvudet. Om den då föll på golvet med botten uppåt, så dog personen under loppet af året, men om den däremot stod i sin rätta ställning, skulle personen lefva. I Näfverstads socken i Bohuslän skedde Eldsborgsdrickningen något annorlunda. Före dagningen gjorde husmodern eld i spisen, och då brasan brann som bäst, tillsade hon husets öfriga personal att falla på knä i halvcirkel framför elden, och då de befunno sig i denna ställning, gaf hon dem, den ene efter den andre, att smaka ur en skål med öl, hvari låg en smörgås. När alla druckit skålen för 'Eldsborg', blef återstoden i skålen, tillika med smörgåsen, kastad i brasan, under det att hon sakta uttalade vissa ord af följande lydelse:

»Så hög min eld
Men ej högre heller.»

Man trodde då, att huset var försäkradt mot eldfara.

Enligt småländsk tro tvättar jungfru Maria sina barnkläder mellan jul och kyndelsmessa. Kvinnorna plögade därför alltid byka en stor byk vid denna årstid, vattnet var då alltid mycket starkare, emedan jungfru Maria lagt tvålv i vattnet. I Västbo härad skulle kvinnorna alltid stärka sina hufvudklutar på kyndelsmessoafton »för att hjälpa jungfru Maria att stärka hennes hufvudkläde». I Dalsland var man mån om att ha all slags tvätt undanstökad till kyndelsmessen, medan vattnet före denna tid innehöll tvålv. I Södermanland lät man hönsen dricka ur takdropp på denna dag, för då fick oxen dricka ur öppen vak vårfrudag (Mariæ bebådelsedag).

Kyndelsmessen förmärkes det första vårtecknet, i det att lärkan då kommer. Gör hon det inte, bådardet ej godt. Lärkan sjunger därför jungfru Marias lofsång, när hon kommer och säger därvid:

»Huru litet jag orkar,
om jag inte orkar högre, än oxen bär oket,
skall jag upp på kyndelsmessodagen
och sjunga Jungfru Marie lofsång.

Flyger hon då så högt, som oxen bär oket, så tror man, att det blir tidig vår.

Blasiusdagen, blåsmessodagen, d. 3 febr. har i allmänhet inga särskilda tydor. Såsom gammal helgdag, om än af andra rang, har den

haft förbud för kring-gärning. Företog man sådan, blåste linet bort, när det var bredt om hösten. Om man på blåsmessodagen körde åt skogen eller gjorde en kring-gärning, fingo fäkreaturen klöfhaltan (H.-Cavallius).

Petrus Cathedralis, Petrus Katt, Petter Katt, Per i stolen (d. 22 febr.) utmärker sig därför, att efter den fräter isen lika mycket under som ofvan. Enligt sägnen har dagen fått denna egenskap därigenom, att Petrus denna dag kastade en varm sten i sjön.

Om *Mattheusmessodagen* (d. 24 febr.) säges detsamma som om föregående. På den dagen skall det vara halfliden vinter, halfsnöad snö, halfgifvet foder; maskarna få lif, alla djur, som ligga i dvala, vända

224. »Slå katten ur tunnan.» Silhuett af E. Ijungh.

sig, för att fortsätta sin sömn, käle och is fräta lika mycket under som ofvanpå.

I början eller midten af februari begynner *fastlag*. Denna tid, som i sydligare länder firas med stora upptåg, har endast ringa betydelse hos svensk allmoge. I Skåne ha visserligen fastlagsmåndag firats med en del upptåg, men dessa äro troligen lån utifrån. Ett af dessa var *kapplöpningen*. Denna bestod än i en täflan i snabbhet mellan tvenne karlar eller en karl med ett dussin flickor. »Denna senare kappränningen gick så till, att en bana bestämdes, som sträckte sig ungefär $\frac{1}{8}$ mil från byn. Flickorna uppställdes med lika afstånd från hvarandra. Den flickan, som skulle börja kapplöpningen, hade en nyckel i handen, som hon lämnade åt sin närmaste efterföljerska, hvilken åter med den hastade till sin närmaste efterträdarinna o. s. v. Sedan allt var anordnadt, och flickorna stodo på sina platser, med sina kjortlar uppskörtade till knäna och färdiga till språng, när deras ordning kom, gafs med ett pistolskott tillkänna, att *vaddelöbet* börjades. Musikanter, som jämte flera andra följde till häst kapplöparna, spelade då upp en

polska, och de springande började nu helt sakta sitt språng, under det att pigan och drängen höllo hvarandra i hand ett litet stycke från banans början, men snart släppte de hvarandras händer, och drängen, lämnad på egen hand, tog inom kort ett långt försprång» (Lovén). En annan kapplöpning verkställdes på följande sätt: En lika lång bana som den förra omnämnda och oftast densamma, valdes. På den fläck, där banan börjades, ställdes en korg, från hvilken, med flera alnars afstånd från hvarandra, 20 ägg voro lagda utåt banan, så att det yttersta var hundra alnar från målet. Den ena kapplöparen hade att genomlöpa hela banan, och den andra att åter samla alla äggen, ett efter annat, i korgen, utan att något blef skadadt. Den, som på kortaste tid verkställde sitt uppdrag, blef segervinnare.

Ett annat upptåg samma dag var att *slå katten ur tunnan* (fig. 224). I en tunna fängslades en katt. Tunnan upphängdes i en på allehanda sätt utsirad äreport eller ock mellan tvenne hus. Bygdens ungdom ridande på hästar skulle nu i sporrsträck rida genom porten och under vägen med en käpp duktigt slå till tunnan. Den som gaf slaget så, att tunnan brast, och katten blef fri, korades till kung och fick välja sig en drottning för en fest, som därefter följde. Den stackars katten fick naturligtvis lida rysligt under tiden, därför har man i vår tid ersatt katten med en katthud (Ingelstads härad) eller en vinflaska (öfriga Skåne). Bruzelius säger, att kattleken saknats i sydöstra Skåne. Detta är dock ej riktigt. De gamla veta ännu att berätta om, hur den gick till vid midten af århundradet. Ingen socken i Ingelstads eller Järrestads härad synes ha saknat den. Detsamma gäller de öfriga häraderna i södra och västra och äfven norra Skåne. Kattleken finnes dessutom i Danmark och nordvästra Tyskland och kan följas tillbaka till 1500-talet. I egentliga Sverige torde den dock ej ha förekommit.

De vid skolorna på 1500- och 1600-talet allmänna upptågen af teatralisk natur samt svärds- och bågdanseerna synas ej heller ha trängt ned till folket, ehuru de hvila på ren folklig grund. De ha troligen från utlandets skolor såsom förädlade nöjen öfverförts till oss. Några utklädningar, sådana som vi sedan gammalt ha om julen, ha ej heller förekommit vid fastlag hos Sveriges allmoge.

Däremot har det i Tyskland vanliga fastlagsriset äfven nått Sveriges allmoge. E. Wigström beskriver detta i Skåne på följande sätt: »Under föregående vecka kom en fingerfärdig gumma och utbjöd till försäljning något, som fick namn af *fastlagsris*. Det var tregreniga ställningar af ståltråd eller björkkvistar, omlindade med upprisade tygremor i lifliga färger samt prydda med uttaggade kulörta pappers- och

tygbitar, som skulle föreställa blommor. Dessa vidunderliga »ris» köptes antingen till gåfvor åt barn eller ock till prydnad på någon hylla eller något skåp. Mindre prålande, men långt mera praktiska, ris bundos om lördagskvällen af kvistar, dragna ur nya björkkvastar, och skämtsamma hotelser om en grundlig afbasning växlades mellan husets manliga och kvinnliga medlemmar. Och då något hvar visste, att det ej stannade därvid, vidtogos allehanda försiktighetsmått för att förhindra besöket. Husets barn ingingo förbund att skydda hvarandra mot pigornas öfverrumpling, men somnade med beslutet att själfva bruka sitt ris antingen på någon af syskonen eller på tjänarna. Tjänstpigorna spärrade sin dörr, ifall de hade egen kammare, så att ej de manliga kamraterna skulle kunna smyga sig in, och så snart dagen grydde, började öfverrumplingsförsöken. Den tungsofde kunde vara säker om att få sig en försvarlig risbastu. Det var inte ens förbjudet att gifva yngre husbondefolk en sådan morgonhälsning.»

Alla fastlagsris skulle vara af björk. När bonden skulle hugga träd, och alla bådo att bli skonade, sade björken:

»Hugg inte mig,
för då piskar jag dig!»

Därför få alla barn smaka björkriset (H.-Cav.).

»Samtidigt med risförsäljerskorna infunno sig kakekärningarna med fastlagsbullar. Det var gula saffransbullar till sex styfver stycket. Dylika bullar, lagda i kokt mjölk, utgjorde fastlagssöndags- eller -måndagsmåltid. Följande tisdag var »hvitatisdag», och då skulle allt husfolket ha en pannkakstraktering, på det mjölet af årets gröda måtte bli hvitt. Dessa kakor tillreddes af fint kornmjöl och söt mjölk med tillsats af jäst, bakades på ett pannjärn, som var smordt med insaltadt svinister, och åtos utan någon tillsats» (Wgstr.).

Fettisdagen har sedan gammalt en viss betydelse för landtbruket. »Åk kälkbacke fettisdagen, så får du långt lin», lyder talesättet (Södermanl.). I Finland åker man fettisdagen kälke nedför backar under rop: »Lång hampa! långt lin!» I Uppland åker man utför den brantaste backen under rop: »Långt lin och stora rofvor». Ju längre kälken kommer, dess bättre blir skörden af dessa alster.

Spinna kvinnorna fettisdagen, drabbas fåren af »vingelsjuka». Ju tidigare man denna dag går i fähuset för att »stilla» korna, dess tidigare komma korna från skogen om sommarafnarna. Om spindelväfvar noga sopas ur fähustaket, bli flugorna ej besvärliga för korna under sommaren.

Det är bäst man äter ett duktigt mål fettisdagen, ty sedan följer den långa fastan ända till påsk. Under denna tid, som sträcker sig öfver hela mars är all feststämning bunden, ett visst allvar rådaande, och man ger blott akt på fåglarna och vädret för att därur kunna få tecken till kommande väderlek. Äro flyttfåglarna feta, när de komma till oss, blir det intet godt år, och vintern blir lång. I mars kommer talgoxen och gör landtmannen uppmärksam på den ankommande våren samt bådar honom den glada nyheten, att han kan äta spicket, ropande: »Spicke-fläsk, spicke-fläsk!» Dock bör man ej äta det, förrän göken galit. Längre fram lockar han barn utom vägg, sägande: »Pyseliten, pyseliten!» eller: »Flicka lilla, titt ut, titt ut!»

Vårfrudagen (25 mars) kommer tranan; hon »bär då ljus till sängs», d. v. s. man upphör då att begagna lyse till kvällssysslor (Södermanl.) Det heter äfven; »Vår Fru lyser i säng». Kommer tranan senare, bådar hon sen sommar. Den som vårfruaften går i säng vid dagsljus, blir sedan tidigt färdig att lägga sig (Smål.). Om det fryser vårfrudagsnatten, följa 40 frostnätter under sommaren; ju tidigare dess bättre. Är det däremot vackert väder på morgonen, blir det god skörd. Man får ej spinna vårfruaften. »Jungfru Maria gråter, om man spinner, sedan sol gått i skog, efter det Vårfrudagen är gången» (H.-Cav.). Den som vårfrudagen rör nålen, får fingervärk under året. Vårfrudagen om aftonen skall man hårda sina fötter för nästkommande sommar. Detta tillgår på så sätt, att man tre gånger springer barfota fram och åter mellan sitt hem och ett stycke in på grannens ägor sak samma, om det är barmark eller snö (Henriks., Dalsl.).

Vårfrudagen kallades ibland för »jättedag» med afseende på de stora händelser som dit hörde, jämte förkunnandet om vår Frälsares tillkomme (Lloyd). Man trodde nämligen, att världen blifvit skapad på den dagen; det första höga löftet gafs också på den dagen i paradiset; Abel blef då dödad af Kain; Noak gick ur arken; Sodom och Gomorrha förstördes; Isaks offring ägde rum då; Israels barn tågade ut ur Egypten; Goliath blef slagen; Stephanus blef stenad och Bartholomæus lefvande flädd. Slutligen antogs också, att Kristus blef på den dagen korsfäst, och han skall på den dagen förstöra världen.

Kort efter Vårfrudag begynner påskveckan. Alla denna veckas dagar ha betydelse. I Skåne kallas ännu dagarna med särskilda namn: 'blå måndag', 'hvite tisdag', 'askonsdag', 'skärtorsdag', 'långfredag', 'skitta lördag', 'granna söndag'. Fordom skulle också en viss slags mat förtäras å dessa dagar. Här af kvarstå ännu pannkakorna om tisdagen (*pannkaketisdag*) och grönkålen om torsdagen. — Den gamla allmänna benämningen å hela veckan är *dymmetveckan* (*dymbelveckan*),

närmast liktydigt med: 'den tysta veckan'. Särskildt har onsdagen erhållit detta namn: 'dymmelonsdagen'. Man får inte slå med ett spö eller tagelpiska i luften, för då piskar man Frälsaren. Påskriset är eljest fullt ut lika vanligt som fastlagsriset bland den svenska allmogen. Det är särskildt långfredagen, som är risets dag, »till åminnelse af Frälsarens lidande». Frälsaren blef slagen med spön af dvärgbjörken. Därför har detta trädslag fått namnet *långfredagsris*. Före Kristi ankomst skulle det varit ett högt och skuggrikt träd, men efter Kristi lidande blef det bestraffadt med att gömma sin obetydlighet i kär och moras, högt uppe i bergen, med knapp förmåga att höja sin topp öfver jordytan. Kristi kors var gjordt af aspträd och till straff måste bladen darra alltid. Lloyd skrifer: »I gamla tider brukade föräldrarna i hemmet slå sina barn och tjänare med ris. Detta kallades *påskskräcka*. På vissa orter härskar denna sed ännu men allenast som en lek ibland barn och ungt folk.» Käppen har en mångfaldig betydelse särskildt i förbindelse med ridt. Öller berättar från Bleking (1800): »Det skall ock icke långt före min tid händt, att mor och tvenne döttrar blifvit lagligen tilltalta, för det de skärtorsdagsaftonen ridit på käppar kring åkrarna, förmodligen att vinna god årsväxt.»

Under hela fastlagstiden flyga trollkärningarna omkring från gård till gård för att klippa ull från andras får. Vill man se dem, skall man påsknatten lägga sig på taket af en byggnad, som blifvit flyttad tre gånger (Rancken). Man får då se dem, ridande på kor, getter, krattor, kvastkäppar och allt möjligt, fara upp ur skorstenarna som raketer; när denna svårighet är besegrad, bär det sedan af genom luften med blixstens hastighet, hvarvid de på sin väg lämna en eldstrimma efter sig (Lloyd). När trollen fara i väg, säga de: »I satans namn häröpp och härut förbi alla hörn intill världens slut». Det berättas om en piga, som hört sin matmoder säga denna formel, och som gärna ville vara med, att hon satte sig på en kvastkäpp, men i stället för hela formeln sade hon blott: »häröpp och härned», hvaraf följd blef, att hon i hela sin lefnad måste fara upp och ned i skorstenen.

Det var en dräng, som var ute och sköt en påskmorgon. Han sköt en skata, och skatan föll ned. Då han kom fram till foten af trädet och skulle taga upp skatan, fick han se en kärning, och vid närmare betraktande fann han, att han skjutit sin matmor.

I Uppland heter det, att trollkärningarna påsknatten fara till kyrkornen eller klockstaplarna och där sammanträffa med hin onde. Det var en gång en dräng, som var morsk; han lade sig i kyrkan för att vakta på trollpackorna. Med krita hade han skrivit Fader vår rundt omkring sig för att ej bli skadad. Kl. 12 foro tornluckorna upp, det

susade i luften, då trollkärningarna kommo flygande. De slogo sig ned omkring klockorna och började skafva på dem med tänderna. Den onde låg på golfvet och såg på. Kl. 1 gäfvos de sig i väg igen, och då de kommit ut i luften, så spottade de ut det de hade gnagt af klockorna och ropade: »Må aldrig min själ komma till Gud, förrän den här metallen kommer till klockorna igen» (Grip).

Natten mellan dymmelonsdag och skärtorsdag fara påskkärningarna (häxorna) genom luften till Blåkulla; påsknatten komma de åter. Under denna tid kunna de föröfva allehanda ofog, såsom att draga till sig andras smörlycka genom att kärna i brunnar och källor, utsända mjölkharar (trollharar) för att mjölka andras kor, taga kreatur, ugnskredskap o. d. att rida på samt utsända hvarjehanda otyg för att åstadkomma förgöring på människor och kreatur. Under tiden från dymmelonsdagen t. o. m. påskaftonen må därför icke eld vara upptänd sedan sol gått ned, och förrän sol gått upp, ty så långt röken går, ha trollpackorna under sina nattliga färder makt med sin förgörning. Spjället bör därför stängas före solnedgången och icke öppnas före soluppgången, på det att troll och trollkärningar icke må komma in. Icke heller må spjället under dessa morgnar öppnas, förrän elden blifvit uppgjord i spisen. Alla dörrar både i mangård och ladugård böra vara tecknade med kors af krita eller tjära, för att trollpackorna ej skola kunna intränga. Äggjärn bör sättas i gödselhögen, att inte trollpackorna må ha makt att taga något kreatur att rida bort på eller förtrolla något. Dynggrepar få inte lämnas ute, för då rida trollpackorna på dem till Blåkulla. Ingenting bör utlånas, ty det kommer att utlånas åt trollpackor. I sädesbingar bör sättas stål, att ingen förgörning må drabba åkern. Ingen brygd bör göras, att inte det söta af vörten må tagas. Inga väfvar få ligga till blekning utan böra intagas dessa dagar, annars kunna de förhäxas tillika med linlanden, så att ej något lin kan växa. Inga linkläder få tvättas. Ingen kringgärning får ske såsom spinning, körning med vagn, tröskning, ty då får boskapen kringssjukan. Ingen kvinna bör spinna, för då får hon svår barnsäng. Ingen får vara längre uppe än till mörkningen, ej heller stiga upp före dager. »Ingen må då låta löska sig eller låta taga löss, ja icke ens nämna löss, loppor, flugor, möss, ormar m. m., ty då blir ett stor öfverflöd däraf hela året. Ej heller får skabb eller annat ondt nämnas, så framt man vill blifva fri för denna olägenhet» (Gasl.). Den som utspiller vatten på golfvet dymmelonsdag, får »ondt af lopporna under sommaren» (Dalsl.).

Hämtas vatten skärtordag till tvättning, förrän fåglarna kvittra, så slipper man bli solbränd det året. Såväl denna afton som påskafton skall skjutas, ty om trollpackorna höra smällen, falla de ned. Eljest

skall allt vara tyst, klockorna skola uppbindas och få ej ringa, orgelverket skall vara tyst i kyrkan och intet buller med något redskap ske. På långfredagen och påskmorgonen får man ej gå barfota, ty då får man bölder eller annat ondt i fötterna. Mjök eller mjölkmat får man inte äta, ty då blir man skabbig. Helst bör man äta kall mat, så att man slipper att elda. Vid frukosten satte man sig vänd åt väster, för att vara säker på att få höra göken på våren från det hållet. Om man på långfredagen, innan eld gjordes i spisen, tog litet sot i skorstenen, hade man ett godt medel mot invärtes sjukdomar hos kreaturen.

På påskmorgonen bör man ej göra upp eld, förrän det ryker ur annan skorsten, och då lägges horn, näfver, tjära, svinhår, skosulor o. d. på elden, hvarigenom trollen ej komma i husen. Den som eldar med 9 slags löfved, jagar bort trollpackorna. Den som gör upp eld med tre skosulor och 9 halmleder, blir fri från trollpackorna (Grip, Uppl.). Den som denna morgon först i byn gör upp eld, ger lycka åt dem, som röken går öfver. — Går man ut påskmorgonen tigande och fastande och ställer sig på en jordfast sten, för att lyssna, kan man få förebud och tecken till kommande händelser under året.

Påskafton brukade folket i södra Skåne fordom ställa till förtret för hvarandra genom att sätta någon balja vatten vid sängen, så att den intet ondt anande vid uppstigningen skulle få sig ett kallbad. I andra nejder hörde ett bad till det nödvändiga, och åter i andra stänkte man hvarandra med vatten.

En förr mycket viktig del i påskfirandet var de stora eldbålen, som dymmelsonsdag eller påskafton tändes. Nu äro dessa mestadels försvunna. Endast i vissa landskap bibehållas de ännu (Vg. m. fl.)

Påskafton måste man äta hårdkokta ägg och hvit gröt. I Skåne skulle äggen äfven färgas. Gult färgades med ängsskära (*Serratula tinctoria*) eller ock endast med hö; violett och brunt i brun bresilja; ljus- och mörkrödt i färbock. Ville man ha brokiga ägg, ombundos de med bitar af rödlöksskal, hundkax och andra gröna blad. Genom att vira hvete- eller rågax, blad eller blommor om ägget innan kokningen, erhöles en färgning direkt med figurer på ytan (fig. 225). De färgade äggen kunde äfven med en knif förses med dekorationer, namnteckningar och bilder. De färgade påskäggen förekomma numera endast i Skåne och Halland men synas förr ha haft en allmännare utbredning. Ihre säger 1769: »Påskägg kallades på hvarjehanda sätt utsirade eller med olika färger målade ägg, hvilka fordomdags vid påsktiden skickades såsom gåfva till firande af, att ägg återigen fingo ätas, hvilket den katolska tiden varit förbjudet under fastlagen».

Med äggen företogs en del lekar. En sådan lek är *rullkamp*.

Äggen ställas härvid i rad med en fem tums mellanrum. Därefter rullar man med en femöring utför en kort bräda; de ägg man träffar, vinner man. Alla medspelande ställa upp lika många ägg hvar, och rullningen sker i tur och ordning. En annan lek är *äggrullningen*. En lång bana utses helst på en sandig gång, och vid ena ändan lägges en tegelpanna i sluttande läge. En efter en låter sedan sitt ägg löpa utför tegelpannan, och när en spelares ägg träffar en annans, får han taga upp bägge. En annan lek består blott i, att två personer taga hvar sitt ägg och stöta dem mot hvarandra. Den, hvars ägg går sönder, har förlorat.

Äggen kunde äfven användas till att spä med. Ett af de vanligaste sätten är att bevara ett påskägg året öfver. Är ägget då fullt, blir man rik, är det tomt, blir man fattig. I Skåne bevaras ännu färgade påskägg med hård äggula inuti. Då äggen skakas, hör man, hur den fasta gulan slår mot väggen. Sådana ägg äro »lyckoägg». Alla häxor måste påskdagen bevista gudstjänsten, men de läsa sina böner baklänges. Man kan då få se, hvilka som äro häxor, om man i fickan har tre ägg, de första som värpts af unga hönor (Wigstr.). Påskäggen ge kraft och skydda för onda makter. Man måste dock omsorgsfullt sönderkrossa skalén, eljest kunna de onda andarna taga bort kraften (Skåne).

I påskäggen finnes en rest af en mycket gammal folktro, som är utbredd ej blott öfver skandinaviska halfön utan öfver hela Europa. I Sverige har den vid dem fästade folktron lefvat längst i Skåne och södra Halland.

Påskdagen på morgonen, innan solen gått upp, skulle man gå ut i hönshuset och stoppa alla hönsen i en säck och sen väga dem, utan att se efter, hur mycket de verkligen vägde. Därigenom skulle de bli osynliga för räfven och kunna vara säkra för honom under sommaren (Grip, Uppl.).

Påskdagen är en allmän glädjedag, då det goda återvänder, och det onda fördrifves. På morgonen skall man stiga tidigt upp och se »solen dansa». Den som påskmorgonen stiger tidigt upp och genom ett tunt svart silkeskläde betraktar soluppgången, får se solen »stor som ett karrhjul» dansa af glädje, öfver att Frälsaren är uppstånden. Enligt en annan version brukar solen på påskmorgonen »vända sig eller dansa

225. Påskägg från Skåne.

vid Kristi graf» (Grip, Uppl.). Alla trollkåringar måste nu återvända och kunna ej mer göra någon skada. Påskriset är i vissa nejder bundet till denna dag. På morgonen borde husets folk täfla om att stiga tidigt upp och slå hvarandra med löfris, som stått i vatten, så att det börjat knoppas (Uppl.). Går man på morgonen tigande och fastande och ställer sig på en jordfast sten, för att lyssna, så kan man få förbud och tecken till kommande händelser under året.

Med annandag påsk slutar fastetiden och helgdagsstämningen. Man får roa sig, besöka grannar, ställa till fest och dansa — allt något som var förbjudet under den långa fastan. Man brukade därför fira annandagen med en danstillställning, med glädjen högt i tak.

Efter denna dag återtager man sina sysslor, och vårarbetet på åker och äng begynner, allt förberedes till sommaren.

Tiburtii dag (d. 14 april) kallas första sommardag (se förklaringen af runstafven), då »dansa både mygg och myra», ormar få lif. Före denna dag böra ormar dödas och stötas till pulver, hvilket är nyttigt vid många tillfällen och särdeles för hästar.

Till vårarbetet hör sedan gammalt en hel del bruk: Trästocksbil-len skulle smörjas med talg af julljuset, innan den första gången på året begagnades. Sista gödsellasset, som kördes ut på åkrarna, pryddes med löf och blommor, och därpå medfördes en halmdocka, kallad dyngbruden. Gödselplatsen borde icke sopas, ej heller få ute på fältet körare och sprättare ingripa i hvarandras göromål eller komma hvarandra för nära; de söka då fastspika hvarandra vid dyngskotten (Söderm.). — Om i en skjuten dufvas kräfva finnas korn, och dessa säs, så gör ett sådant utsäde säningsmannen rik. Såningen af vintersäd rättar sig efter ljun-gens blomning. Om blommorna äro jämnt utslagna på hela stammen, sås i medeltid, eller när som helst från den första till den sista möjliga säningstiden; men äro blommorna frodigare i toppen eller nedtill, rättas säningen därefter. Utsädesspannmål får ej forslas från söder till norr, men väl tvärtom. Tages den ur spannmålsboden, har den förlorat sin groningskraft, om lik varit insatt i boden. Hvetet bör, innan det utsås, få rinna genom bössan eller axelhålet i ett hjulnaf. Såning får ej ske i nordanväder. *Lin*et kräver särskild omvårdnad. Linåkerns läge bör alltid bestämmas af en kvinna. Före säningen må gården ej sopas, om man vill ha vackert lin, ej heller må utsädeslinfrö förvaras i en mjölig påse, ty då får linet skorf. Det bör helst sås på en dag med kvinno-namn; ju längre namn, dess längre lin. Mycket frö får man, om man sår i ny, långt lin i nedan. För att få vacker skörd får man under säningen ej yttra ett ord. Tvangs säningsmannen af en besökande att tala, ställde han sädeskorgen på åkern, och besökaren fördes ett godt

stycke därifrån, innan samtalet begynte. — *Kålrotsfrön* böra sås i nordanväder, eljest blir det rofvor. — Hittar man under säningen en *säs-mask* (ollonborre) ser man efter, hurudana benen äro. Har han långa, blir det godt sädesår, korta missväxtår. Utsädesfröet får ej komma på någon lefvande varelse, för det bekommer dem illa. Blir en fåra obe-sädd, blir det graföl i gården (dör själf). Flintsädd bör slås öfver såd-den. Julöl och julbröd skall gömmas till våren, det förra skall slås på åkern och det senare skall ges åt hästarna. Den som utför vårarbetet bör trakteras med julbröd, ägg och brännvin. — Om lik eller sänghalm bäres öfver besädt åkerfält, förstöres växtligheten.

Rancken skrifer om sätten, som man hade att få veta, när man skulle så: »Vill man om våren utforska, hvilken sådd: tidig, medeltidig eller sen, skall bli fördelaktigast, bör man uppsöka en myrstack, så snart snön gått af marken och myrorna börjat visa sig ofvanpå stacken. I denna nedsätter man tre stickor. Den sticka, på hvilken nu myrorna först klättra till toppen, och på hvilken de första myrorna finnas, be-tecknar den bästa säningstiden, antingen stickan är den till tiden för-sta, mellersta eller sista i stacken nedstuckna stickan. Också genom en annan iakttagelse kan man utröna, hvilken säning, tidig eller sen, är bättre, nämligen om 'skogsmannen sår tidigt eller sent på vintern', d. v. s. om barren från träden tidigt eller sent nedfalla på snön. Om skogsmannen sår tjockt, är detta tecken till godt år, sår han däremot tunt, blir det dåligt år. Tecken till fattigår är äfven, om ekorren befinnes vara oren i magen, d. v. s. om han har förtärt afskräden och orenlig-het; befinnes förhållandet vara motsatt, blir året godt. Kommer han ned till bebodda ställen, blir året likaså fattigt.»

Sommarperioden begynner i regel i maj månad och fortsätter till juli, hvarefter skördetiden upptar alla krafter. Under denna period gäl-ler det därför mest att få allt att spira och växa, och då därtill fram-för allt hör regn, får *vattnet* en särskild betydelse under denna tid. För att skydda växtligheten från onda makter behöfs emellertid också *eld*, och därför får också denna en viktig plats i festbruken. Slutligen hör den *gröna kvisten* med såsom symbolen för växtkraft. Däremot ha de afflidnes andar ej så mycket att skaffa med denna tid, då dagen är längre än natten, och ljuset är starkare än mörkret. Innan vi gå in på de enskilda festerna, vilja vi som orientering anföra, hvad tecken runstafven har för dessa tre månader:

Blomster-månad, Majus. Den 1:ste, Philippi, Jacobi eller Valborgsmessodagen, tvenne mäns bröstbilder, Philippi och Jacobi; en fågel på sina ägg, efter den tiden är förbjudet att skjuta, och fåglarna begynna kläcka ut sina ägg. Den 3:dje, kors-mässa om våren, ett kors, efter Kristi kors då förmenas vara uppfunnet af Helena,

kejsar Constantini moder; en flagga, emedan sjörustningarna nu voro färdiga och väntas på vind. Den 6:te, Johannes evangelistens dag eller lilla Hans, en gryta, emedan Johannes vardt sjuden i olja i Rom vid porta latina, men blef oskadd. Den 12:te, Pancratius, står andra trefoten eller tingsterminen och ett svärd, emedan Pancratius blef halshuggen för kristna läran. Den 18:de, Erici dag, en krönt man med ax, emedan då begynnes synas ax på säden, hvaraf ordspråket: Ersmess-ax och Olsmess-kaka. Den 25:te, Urbani dag, en påfvemössa med tulpan och nejlika, efter dessa blomster då utspricka. Den 31:sta, Petronelle dag, en kvinnobild och en mjölkstäfva, efter då begynnes mjölkningen som bäst.

Midsommars-månad, Junius. Den 2:dre, Erasmi dag, en gryta, efter Erasmus blef satt uti en med bly och tjära sjudande gryta; en nafvare, som betyder, att all höredskap nu skall lagas. Den 8:de, Medardus, en vindrufva, efter Medardus hålles för vinbergs-patron; ett metspö med krok, efter fisken då nappar på krok. Den 12:te, Eschils dag, en dynggrep, efter gödseln bör utföras; en biskopsstat. Den 13:de, Antonii dag, ett svin. Den 17:de, Botolphi dag, en rofva betecknar, då rofrö bör sås, därför heter Botolph rofgubben; en bok. Den 24:de, Johannes döparens dag eller midsommardagen, en majstång, klädd med blomster, hvaromkring folket dansade, såsom den ljufiligaste tiden om sommaren; ett lamm betecknar, att Johannes predikade om Guds lamm. Den 29:de, Petri, Pauli dag eller Persmessan, en nyckel; ett svärd; en blomsterkärve.

Hö-månad, Julius. Den 2:dre, Marie besökelsedag, en krona; en löfkvast, då tiden är att hacka löf. Den 10:de, Knutsmessan eller bonde-Knut, en lie betyder slättertiden; ett spjut. Den 15:de, apostladelningen eller sju sofvares dag, en räfsa, emedan höbergningen då instundar; tolf stjärnor, de tolf apostlar. Den 20:de, Margarethe dag, några nötter, hvilket skall betyda, att om det nu regnar, blifver det litet nötter det året, efter ordspråket: Greta väter i nöten. Den 22:dre, Marie Magdalene dag, en mortel eller ett smörjelsekär!; en drake. Den 25:te, Jacobi dag eller Jakobsmessan, ett ekollon, ett svärd. Den 29:de, Olaus eller Olsmessan, en sädeskrok utmärker början af sädesbergningen; en bila.

Maj inleddes med Valborgseldar i de flesta gammalsvenska landskap. Vi ha redan förut omtalat påskeldarna i vissa nejder. Dessa äro dock vanligen nu försvunna i Sverige. Däremot torde majeldarna ännu existera tämligen allmänt; särskildt i landskapen Östergötland, Södermanland, Västmanland och Uppland förekomma de. Söndagen innan den siste april samlas ungdomen för att draga ihop ved till bålet. I regeln är det buskris och ungskog. Jämte rishögen, kasen, hör till Valborgselden ofta en tunna med tjärved fäst på en lång stång. Den sista april på aftonen samlas man till platsen. Elden flammar högt och underhålles af ständigt påkastade ris. Hvarje hemman eller by skall ha sin särskilda eld, och man kan mången gång från högt belägna platser räkna ända till 20 å 30 eldar samtidigt i omnejden. Man skjuter med kanon, bössa, pistol, allt efter råd och lägenhet, slår på kopparlock, skriker, hurrar och för oljud på allt sätt och anser sig därmed kunna bortskrämma troll och odjur från trakten, innan kreaturen släppas ut. Någon spelman infinner sig alltid vid dessa tillfällen, och dansen är då snart i gång. Folk tillströmmar från alla håll, och glädjen, förhöjd

af stimulerande drycker, låter höra sig vidt omkring från den ena elden till den andra medelst ljudliga och tätt upprepade hurrarop.

De visor, som fordom sjöngos till dans vid detta tillfälle, voro vanligen allmänna sommarsånger eller ringlekar. Ibland kunde dock texten direkt afse Valborgsmessodagen såsom t. ex. följande från Östergötland:

Så gingom vi ut om Valborgsmässkväll,
Till att dansa;
Så gingom vi upp på högsta berge,
Till att lustiga vara;
För hej! låt oss lustiga vara.

Om majfirandet i Skåne meddelar Dybeck från Kvistofta, Rönnebergs härad, 1842 följande: »Byns ynglingar samla sig aftonen före den första maj i skymningen, gå omkring i gårdarna med nyttspruckna björkkvistar i händerna och sjunga visan utanför hvarje stuga, hvar efter de, i händelse af en god emottagning, till lyckönskings- och tacksamhetstecken sätta löfkvistar i taket utanför dörren. Man försummar icke att medtaga korgar, för att i dem samla de gåfvor, som vid tillfället gifvas, mest bestående af en riklig mängd ägg, på det att sedermera vid pingst må kunna anställas ett muntert gille, där, mellan lek och dansar, 'pannekakor och äggamat' vankas». Den visa, som af sjunges begynner:

God afton, om ni hemma är!
Maj är välkommen!
Förlåt oss, om vi väcka er.
Sommaren är ljufvig för ungdomen¹.

Visan innehåller sedan välgångsönskningar och slutar ofta med en direkt anhållan om gåfvor. Sedan man fått dessa, tackar man i en ny strof:

Och tack och tack det skall ni ha,
För gåfvan, den var ganska bra.
God natt, god natt hvar kristen själ,
Och sof nu alla sött och väl.

Var någon nog girig att ej låtsas höra den gamla majvisan, hade man en nidstrof till hands, som ibland kunde ha följande drastiska innehåll:

Ligg och ligg, du lade stud,
Maj är välkommen,
Till lus och loppor asa dej ud!
Sommaren är så ljufvig för ungdomen.

¹ Se vidare T. Norlind, Studier i sv. folklore s. 249—258.

Jämte nyss nämnda visa hade man en annan af rent religiös karaktär. Den begynte:

All världens skapar' af evighet,
Hör det vi nu bedje;
Du hafver allting väl berett,
Var oss allom nådig Gud med glädje.

Sedan följde, liksom i förra visan, välönskningar. Men någon anhållan om gåfvor följde ej. Visan slutade i stället:

Reger oss med din ande god,
Förtag, hvad Dig kan vara mot.
Det bedje vi i Jesu namn,
Slutom med bönen till vårt gagn.

Vid afsjungandet af denna sista vers blottades alla hufvud, alla knän nego, och allas blickar riktades mot himlen. Spelmanen föll in i en annan takt och en annan melodi, hvarpå ett rimmadt Fader vår afsjöngs. Då det var slutadt, bugade sig hela sällskapet, önskade en god natt och aflägsnade sig tyst och stilla (Lovén).

Enligt Osbeck (1796) plägade man i södra Halland äta färgade ägg äfven valborgsafton.

Detta majfirande i Skåne blef blott en begynnelse till den senare följande pingstfesten, då alla de erhållna matvarorna förtärdes. Också kunde majvandringen framflyttas till närmare midten af maj och således stå i direkt förhållande till pingstfesten. Om denna pingstfest berättar Ewa Wigström från Rönnebergs härad på 1840-talet: »Till ett riktigt pingstgille hörde ett pingstbrudpar. Nu är det en gammal sägen, att den som på skämt ikläder sig brudskrud, aldrig blir gift, och dessutom var detta s. k. brudpar föremål för skämt, t. o. m. för groft gyckel, i fall de två ej själfva voro munviga nog att få skrattarna på sin sida. Därför var det vanligen någon 'slaghök' till dräng och en 'halftosa' till tös, som mot någon ersättning åtog sig dessa roller. Vidare utsågs talman — därtill fordrades att vara ett erkänt kvickhufvud — så brudsvenner, brudtamma (brudkläderska), brudpigor och hvad som annars hörde till en 'brudstass'. Detta följe tågade med spelmannen i spetsen pingstaftonen från gård till gård för att samla ihop gåfvorna. De bestodo hufvudsakligen i ägg, fläsk, sött bröd och penningar. På hvarje ställe höll talmannen ett tal, ju lustigare ju bättre; spelmannen spelade, och brudparet dansade en polska. Någon af de mera ansedda bönderna ställde sin loge och storstuga till ungdomens förfogande, och så firades annandag pingst en vrångbild af en bröllophögstid, som slutligen så

urartade, att hela leken lades bort såsom varande rent af osedlig. Men medan detta bruk ännu ansågs oskyldigt, hölls dansen kring majstång, då vädret därtill var gynnande.»

Liksom de andra folkfestbruken kunde också majfesterna framflyttas utan att ändra karaktär. I stället för pingstbrud kunde man utse midsommarbrud och Stolt omtalar en sådan från Kalmar län: »Före min tid (före 1820-talet) hade varit mycket vanligt, att en af byns flickor blef af allmogen vald till midsommarbrud. Troligen gäfvos de afgörande rösterna från manliga sidan. Bruden smyckades midsommardagen på bästa sätt, och sedan gick man i procession någon gata till danssalen, som denna årstid för det mesta var en tröskloge. Detta hände ännu en och annan gång i min första barndom, men de, som hade bort upprätthålla ordningen, blefvo mera likgiltiga, och småpojkarne togo sig tillfälle att spela spratt, och sedan ville ingen blottställa sig för ett dylikt obehag, utan seden dog bort och lämnade endast minnet kvar.»

Maj och juni äro källornas tid. Då drickes hälsa och lycka ur källor, som på ett eller annat sätt anses heliga. Vanligen är Trefaldighetssöndagen källornas dag, men undantagsvis äfven Kristi himmelfärdsdag. De källor, som helgats åt vissa medeltida helgon, besökas på helgonets egen dag, så t. ex. Erikskällor på Eriksdagen den 18 maj, Olofskällor på Olofsdagen d. 29 juli. Källor med nordrinnande vatten ansågos särskildt kraftiga. Hela natten tillbringas ofta vid källan sittande på stockar och stenar eller liggande i gräset. Då och då dricker man ur källans vatten, och det hela avslutas vanligen med dans på någon närliggande bondgård. Stundom offras äfven i källan. En utförlig beskrifning på en sådan trefaldighetsfest ger oss M. Å. i Fataburen 1908 från Löfmarkens trefaldighetskälla i Söderberke socken i Dalarne (fig. 226). Vi anföra den här:

Hvarje år på *onsdagskvällen* före trefaldighet samlas ungdomen från de närmaste tre gårdarna. Pojkarne ösa källan tom. Flickorna tvätta den därpå ren med vatten, hämtadt från annat håll. En 'granrisrosa' lägges därefter på botten i den gamlas ställe och därpå en sten — samma år från år. Före midnatt återvänder ungdomen hem. Denna kväll liksom de två närmast följande iakttages tystnad. *Torsdagskvällen* hämta pojkarne granris i stor mängd och risbäklä marken innanför inhägnaden, sedan det gamla riset tagits bort. Intet får därvid 'smålas' i källan. Inifrån och utåt lägges därvid kvistarna tätt på hvarann, så att skaften täckas. Till risningen åtgår lika mycket som till en mila (omkring 9 lass). Platsen får då utseende af en ljusgrön kulle med källan i midten. Flickorna plocka under tiden de blomster, som finnas, och binda en stor krans. Skabbört (*Calta palustris*) omnämnes särskildt. *Fredagsafton* skall källan *löfvas* af pojkar och flickor från flera granngårdar. Unga björkar huggas af lika längd (4—6 fot) och resas kring staketet, så tätt de kunna stå. Vid grinden sätts en båge af två i toppen hopbundna björkar. Inne

226. Lofmarkens trefaldighetskälla.

vid källan sättas 4 björkar bildande fyrkant. De hopbindas två och två, så att de bilda en korsbåge. I korspunkten, midt öfver källan, hängs kransen af de blommor, som plockats på tordagskvällen, och 'speglar sig skönt i källan', hvars vatten är nästan fanns djupt. Sen är allt i ordning och lämnas orördt till *lördagsafton*. Då samlas mycket folk (300—500) från närbelägna och aflägsna gårdar och byar. Solnedgången inväntas. Först därefter börjar drickningen. Det vatten man kan få i början är 'mest lifgifvande'. De, som komma senare, anse, att då 'blomman blifvit drucktet af vattnet'. Vid drickningen sitter man — gamla och unga — 'som skräddare' och öser upp med skopor och glas, näfverkosor eller burkar. Detta pågår till frammot midnatt. Alldeles vid källan är en kulle 'afplanad för att kunna dansas på'. På den synes, att förr eld varit tänd i midten. En man, född 1799, mindes dock ej elden. — De som druckit ge plats åt andra vid källan och ta i ring på kullen och dansa. (Någon viss dans synes ej förekomma.) Så pågår det till framåt kl. 11. 'Sen bär det af till andra dansställen'. Sedan de unga gifvit sig af, ses endast några gamla kvar vid källan till framåt midnatt. Dessa brukade — åtminstone för 20 år sen — hemtaga i krukor vatten, som dracks på trefaldighets-söndagen.»

Under maj eller juni skedde vanligen de mera storartade vargskallen, och dessa brukade också afslutas med ett dansgille. I Västmanland var detta senare troligen den intressantaste delen, och hela vargjakten fick därför namnet *drefdans*. Hvad själfva skallet beträffar, ha vi redan i vårt andra kapitel i första delen omtalat, hur detta gick till, och jag kan här blott tillägga, att 'dansen' ej skiljde sig från vanligt dansgille med spelman och spelmanspengar. Bore berättar från Nora bergslag, att man i en socken, där »drefvet» var särskildt storartadt, plägade dansa en hel vecka. Dagen efter drefvets slut, gingo de unga manliga deltagarna omkring till bergsmännen och fingo där ett slags slutkalas, då de blefvo bjudna på mat och brännvin.

Det var naturligtvis bara i nejder, där vilddjur funnos, som drefjakterna anställdes. I de sydligare nejderna i Sverige hade man en del smärre skadedjur att utrota, som också de kunde bringa skada, nämligen kråkor och skator, samt i äldre tid väl äfven korpar. Vid pingsten gick i Skåne ungdomen omkring och nedref alla kråk- och skatbon, som funnos vid gårdarna, och sjöngo då en visa:

Här gå vi och läsa för höns och gäss
med bukiga kråke- och skate-ungar.

Här stå vi stackars pojkar små;
gif oss litet och låt oss gå, och låt oss ej be för länge.

Efteråt fingo de en liten gåfva för sitt besvär.

I maj månad kunde en extra festtillställning inträffa, då kreaturen skulle ut på bete. Någon bestämd dag härför hade man i allmänhet ej, men den vanliga tiden blef mestadels midten af maj. Djuren smyc-

kades med löf och brokiga band, och själf klädde man sig i festkläder, då den ofta långa färden till fäbodarna skulle företagas. I södra Sverige förekom ej en sådan fäbodsvandring, men äfven här kunde det vara förenadt med en viss högtidsstämning, då kreaturen skulle släppas ut på ängsmarken. Ett vanligt försiktighetsmått var att ställa sig vid ingången af stallet bredbent och låta får och getter bege sig ut mellan benen.

Då göken första gången lät höra sig, gick man man ur huse ut för att låta spå sig. Först skulle man höra efter, från hvilket håll han hördes först (»norregök är sorgegök, södergök är dödergök, östergök är tröstegök, västergök är bästegök»); sedan ville man veta, huru länge man skulle få lefva (räkna gångerna, som göken gol utan uppehåll, så många skulle de återstående åren bli). De unga flickorna frågade bekymmersamt: »Gök på kvist, säg förvisst, hur många år, jag ogift går!» Gol han för många gånger, »satt han på galen kvist», och då »gällde det inte».

Vid midsommar firades ånyo en fest, nu till det gröna löfvets ära. Allt skulle »majas». Linné omtalar från Skåne, att alla kyrkor majades vid pingst och midsommar d. v. s. utsirades med löf och blomster inuti; grafstenar beströddes med allehanda slags blomster. I hemmen skulle också grönt fästas öfver ingången, och grönt strös på golvet. Ute på åkern skulle sädesfälten majas, i det att kvistar insattes i fårorna. »Det ger säkert god skörd». Ibland nöjde man sig med att sätta löfkvistar i hörnen på åkrarna. Det var lika mycket för att förhindra mask som för att befrämja växten, som sådana majanden å åkern egde rum. Midtpunkten i allt var dock majstången, som alla i ett byalag hade gemensam. Linné såg en storartad sådan i Skanör. »Ungdomen af drängar och pigor hade samlat sig på torget; drängarna hade framskaffat stänger och pigorna blomster; stängerna blefvo ihoplänkade till form af den högsta mast, med sina tvärspjut, och inom några minuter var hela stängen beklädd med blomster och kransar, som hängde på ändarna af spjuten; den således förfärdigade majstången, som var den vackraste och präktigaste, upprestes med skri och rop, omkring hvilken ungdomen dansade hela natten, fastän det regnade». En annan majstångsbeskrifning få vi af Lloyd: »Den bestod af en rak och hög gran, ofta nedtill så tjock som en fullvuxen människas kropp. Stundom har man ringar eller tunnband, stundom endast träarmar korsvis, på vissa afstånd på stängen. Andra åter äro försedda med bågar, föreställande så att säga, en man med armarna i sidan. Ända uppifrån och ned är ej allenast själfva stängen, utan också dess ringar etc., klädda med löf och blommor, tygstycken af olika färg och ämne, fär-

gade och förgyllda äggskal m. m., och öfverst är en tupp, eller stor vimpel eller flagga, vanligtvis röd eller hvit, hvarå man skrivit antingen aposteln Johannes' eller kanske byns namn jämte datum».

Tuppen i spetsen var särskildt byns stolthet, och det var inte utan, att man ännu i sena tider kunde förmärka en viss vidskepelse med den. Byarna kunde därför ibland för att förarga hvarandra i ett obekväadt ögonblick taga tuppen bort. Det var en stor olycka för årsväxten och skörden att bli af med sin tupp.

I vissa nejder brukar man tända bål midsommarafton. Lloyd skriver: »I vissa delar af landet, isynnerhet Skåne och Bohuslän, samt de trakter, som gränsa till Norge, blir midsommaren firad med mycket skjutande med bössor, äfvensom har man stora eldar, fordom kallade 'Balders bål'. Dessa eldar tändes man i skymningen, då de kasta ett klart ljus öfver hela det omgivande landet. Det är märkvärdigt, att man ännu fortfar med seden att dansa omkring dessa eldar, samt att hoppa igenom eller öfver dem.»

Ett annat bruk vid midsommarfesten är offeringen i källor eller drickandet ur källor för hälsans skull. Ej blott källornas vatten utan äfven daggen anses denna natt kunna bota sjukdomar. Om någon bland familjen är sjuk, lägger man ut lakan och linnen på kyrkogården för att låta dem uppsuga daggen. Dessa plagg lindas därefter omkring den sjukes kropp. Det ger säkert bot (Lloyd). Midsommarnatten upphämtas ock midsommardagg, som lägges i degen vid brödbakning till skydd mot förgärning (Sdm.). Den som vill skada sin grannes skörd, skall med ett lakan taga bort daggen från hans åker.

Midsommaren är framför allt en tid, då man vill utspörja framtiden. Man går därför gärna årsgång vid denna tid, liksom vid midvinterfesten. Vi vilja beskrifva denna vandring längre fram i samband med julen. Många andra sätt har man att bedöma tillkommande ting. Man lyssnar på fåglarnas läten, hvilka händelser skola inträffa. Man lägger sig med ett lakan omkring sig ofvanpå husets tak, »då många hemliga saker uppenbaras för den så liggande». Vill man veta, om sorgliga eller glada händelser förestå, går man på aftonen ut på ett sädesfält och utser där två sädesstånd, som äro lika långa. Det ena ombindes med ett rödt band; det andra med ett svart. »Det stånd, som växer om det andra, antyder då hans blifvande öden» (Lloyd).

Ett annat utspörjande är skattuppsökandet. Det sker också bäst vid denna tid med tillhjälp af en *slagruta*.¹ Den är gjord af fyra stikor, som vid ändarna äro infällda i hvarandra, så att de bilda en fyr-

¹ Ruta af tyska Ruthe (Wünschelruthe) = spö.

kant. Stickorna skola vara af fyra skilda träslag: rönn, asp, mistel och ännu ett slag, som meddelaren ej mindes (Lloyd). Skattsökaren nedlägger nu slagrutan på skilda ställen på marken. På »rätta» stället börjar instrumentet röra sig af sig själf.

Slagruta användes äfven till att utspörja andra förborgade ting så t. ex. att uppsöka källådror. En slagruta för detta ändamål är ofta endast en i ena ändan klufven vidja. De båda delarna hållas i sär med händerna, och den odelade spetsen hålles utåt. Vid passerandet af källsprånget börjar spetsen röra sig af sig själf.

Ett annat »redskap» att utspörja framtiden är blomsterkvasten af nio sorters blommor. Dessa skola plockas midsommarnatten under tystnad. Ibland upphängas två sådana kvastar i takbjelken, en är »fars kvast» en »mors». Den hvars kvast först vissnar, dör först. Midsommarkvasten har också kraft att skydda för trollen, hvarför en sådan plägar upphängas i ladugården. Där får den i regel hänga till nästa midsommar, då den ombytes. Flickor, som vilja veta sin tillkommande, lägga kvasten under sin hufvudkudde midsommarnatten. Då drömma de om deras tillkommande.

Samma kraft att hjälpa mot onda makter, som midsommarkvasten har, äger också misteln, därför hänger man den lika gärna öfver ingången eller i taket såväl i boningshus som i stall. En annan märklig midsommarväxt är ormbunken. Den ansågs blomma kl. 12—1 på midsommarnatten. Den som varit nog lycklig att plocka en dylik blomma, fick alla sina önskningar uppfyllda (Grip). Tibasten blommor också midsommarnatten (enligt annan folkstro äfven skärtorsdag och valborgsmessafton).

Många sätt finnes för den ensamma stackars flickan att utspörja sin tillkommande. Sätter hon sig midsommarafton på en sten och lyssnar uppmärksamt, så skall det första ljud, hon då får höra, komma från det väderstreck, där hennes blifvande fästman bor. Mellan andra-gångsringningen och sammanringningen midsommardagen kan hon gå ut ensam på marken, gräfva upp en torfva och lägga några hårstrån där under. På tredje dagen skall hon då få se sin tillkommande, om hon tar upp hårstråna under torfvan (Uppl.). Hon kan också midsommarnatten svepa kring sig ett hvitt lakan och klifva upp på taket och där lägga sig med en tvättskål i ena handen och en handduk i den andra, så får hon se sin tillkommande tvätta sig. Ett annat sätt är att tillaga en särskild »saltpannkaka». För att den skall få kraft behöfver hon emellertid två »medsyrstrar». Alla tre skola gemensamt hålla vispen, då det hela (mjöl, ägg, mjölk och salt) skall omblandas, gemensamt vända den, gemensamt dela den i tre delar, äta hvar sin del och

sedan omedelbart gå till sängs. Naturligtvis inställer sig snart törsten och ger karaktär åt drömmen. Den man, som i drömmen ger dem en dryck, blir deras tillkommande. I stället för saltpannkaka kan man också taga en salt sill och förtära osttyckad. Då behöfver man ej vara tre om det.

Det kan emellertid också vara bra att få veta, huru *länge* man skall få vänta, innan man blir gift. Då kan man tillgripa ett liknande medel som det nyssnämnda med sädesaxen. Man utväljer midsommarafton tre bredvidstående rågstånd och klipper af axen i toppen, så att de bli lika långa. Sedan binder man en röd tråd om det ena axet, grön om andra och svart om tredje. På midsommardagsmorgonen ser man efter, hvilket ax, som växt längst. Är det axet med gröna tråden, betyder det kärlek, och hon blir då gift inom året; rödt betyder glädje, svart sorg.

En liten privat fest kunde i landtbruksnejder äga rum i slutet af juni, nämligen ostmötet (*ystagillet*). Alla samlades då i en viss öfverenskommen gård och hade mjölk med sig. En stor kämpaost utfördes, och de unga fingo sedan en glad dansafton som afslutning på arbetet (se sid 373 här i boken).

Under det hvardagliga arbetet i maj och juni bör man noga aktgifva på, hur allt växer, så att man kan få någon vetskap, om hur skörden blir. Sådant väder det är under grodleken, blir det, då rågen blommor. Ur fröna på en åkerört med kalklika blommor spår man årsväxten. Äro fröna många, får man godt år, äro de få, dåligt år. Är skörden af enbär och rönnbär ymnig, blir åringen för året dålig. Äro häggblommorna små, skall frost och kall väderlek skada sädes-skörden. Äro ängarna gråa före pingst, blir det god åring, men äro de grönskande, blir skörden klen. Fallor regn på sjelfva pingstdagen, blir säden sötig och besvärad af mask. »Pingstregn är som etter på marken och vållar missväxt» (Sdm.).

När hösten kommer, är det godt att vara förvissad om, att ej regn faller, därför ger man särskildt akt på sjuosofvaredagen (27 juli) och Helenadagen (31 juli). Regnar det sjuosofvaredagen, skall det regna i sju veckor. Regnar det Helenadagen, blir säden sötig. Den som soffer länge sjuosofvaredagen, blir sömnig hela året.

Det kan emellertid också bli för mycket med sol och värme, och då får man akta sig för mask och ohyra. Mask kan fördrivas, om en kvinna mjölkar omkring sädesåkrarna, eller om man drager ett täcke eller lakan, som legat öfver eller under lik, omkring eller öfver fältet,

eller ock om man strör däröfver dymmelaska (samlad under dymmelveckan). Kålmask flyr, om man tager den första man får se och kastar honom i rinnande vatten. Det går icke an att kasta honom i elden; ty då krypa alla egendomens maskar in i husen. Bladlöss i en ärtåker fly, om man midt i åkern nedsticker en stör, med hvilken man på vintertalet eller före d. 14 april dödat en orm, utan att sedan ha vidrört marken med stören. Mask förjagas från ärtåkrar, om man där upphänger ormar eller sår dymmelaska (Sdm.).

För att utröna bästa tiden för skörd, har man äfven olika tecken. Först gäller det höskörden. »När man får se första kornaxen, skall man taga ned lien (för att slipa den); när man får se det andra, skall man taga till lien och gå till ången, när man får se det tredje, då skall man springa», heter det gamla ordspråket. De tre första strån man skär, skall man sätta på ryggen under bältet, så slipper man ryggvärk under skördearbetet. Man kan också som skydd häremot äta en ox-tunga (Sdm.). Om göken gal på hövålmarna, blir fodret odrygt. Höet bör bäras till ladan af en man, sedan det blifvit hopsatt till börda af en kvinna. Om bördan sönderfaller, innan den hinner till ladan, anses det som bevis på, att endera eller bägge (bäraren och bindarinnan) före nästa höskörd skall behöfva hö till att därmed bädda vaggan. Äro de båda ogifta, så vållar därför oturen af en bördas sönderfallande bryderi, emedan de då bli föremål för de andras speord och gyckel. Då man lägger den första höknippan och halmkärften i ladan, bör man fukta den med sitt eget vatten, ty då kan man vara säker på, att allt det öfriga fodret får vara oskadadt af möss och ohyra (Rancken).

Åskan är särskildt mäktig i juli och augusti månad. Efter olsmessan (29 juli) går åskan »fortare» än förut (Sdm.). Åskan tros ha särskild betydelse allt efter månaden, då den infaller. Redan Olaus Magnus anför denna folktro. Enligt honom betyder åska: i jan. storm, ökad växtlighet hos sädeskorn; i febr. stor dödlighet; i mars starka vindar, god årsväxt; i april regn, vacker årsväxt; i maj sädesbrist och dyr tid; i juni riklig äring men stor sjuklighet; i juli god skörd på säd men missväxt på grönsaker och frukt; i aug. fredlig sammanlefnad, ohygglig sjuklighet; i sept. god årsväxt samt hotande krig; i okt. storm; i nov. god äring; i dec. riklig tillgång på alla förnödenheter och behaglig sammanlefnad. — Åskan är en förföljelse af troll. Trollen vilja undkomma och därför går blixten i zigzag. Ibland ser man blixten som ett nystan rulla tätt intill marken. Då söker den ett troll. Alla stenredskap som yxor, mejslar, knifvar och pilspetsar äro »åskpilar». När blixten slår ned, följer ett sådant med i jorden och kommer strax 7 (9) alnar ned i jorden. För hvarje år flyttar sig åskpilen en aln

uppåt. Då blixten slår ned i sand, formas små sandrör. Dessa äro bra att ha mot sjukdomar. — När åskan går, heter det vanligen: »Goffar går», »Goa kör». Tron på Tor är ännu lefvande i folkföreställningen om åskan.

Efter höskörden skall allt arbetsfolket ha gröt, »skördegröt», och sedan skall det dansas hela natten, ja, kanske den danslystna ungdomen ej kan vänta så länge som till sista dagen utan redan under arbetets gång hvarje kväll efter slutadt arbete tager sig en sväng. Skördetiden är alltid en glädjetid, och man kan därför ej undra på, om allt »går som en dans».

Sädesskörden är den viktigaste tiden på året. Rågen är färdig, då rågfältet knäpper, liksom det skulle brinna sprakande. Rågen faller ej ur axen, sedan sista knäppen (den tredje) gått förbi (Rancken). Vid första liehugget på en sädesåker, afslitas några ax, som sättas i den afhuggna stubben, på det att såväl säden som det af säden erhållna brödet må bli drygt; detta kallas att »fylla stubb». Lämna skär- och slätterkarlar efter sig hela oafskurna stånd, så pläga de efterföljande kvinnorna däraf göra dockor åt de slarfviga karlarna (Sdm.). Man bör aldrig flytta skylar från en af sina åkrar till en annan, för det bringar otur med säden. Då man vid skörd af säd eller lin kommit till slutet af åkern, »skall man taga haren», d. v. s. man ställer sig så, som om man ville fånga ett i säden gömdt djur. Ibland nöjer man sig med att täfla om att få skära sista »skåren». Den som gör det, har »fångat haren» och får särskild lycka och tur. I ladan får säden ej läggas så, att axen vändes utåt väggarna, ty då kan tomtarna draga bort dem. Vid skörden skall några kornkärvar afläggas för att på julaftonen gifvas kreaturen. En del skall sättas upp på störar åt småfåglarna. När allt skördearbete slutat, skall »skördevälling» eller »skördegröt» förtäras; ibland väntar man med detta till nästkommande söndag. Arbetsfolket får sedan en skördefest, hvarvid dock intet särskildt förekommer annat än allmän dans och förplägning.

Med skördens avslutande äro vi redan inne i den nästa årsperioden nämligen aug.—okt.-gruppen, det egentliga skördearbetet, fruktnedtagningens, lin- och ullberedningens samt slaktens tid. Vi vilja, liksom vid de föregående grupperna, inleda vår beskrifning af denna tid med runstafvens tecken och dessas tolkning:

Skörde-månad, Augustus. Vincula Petri eller Pehr Vinckels dag, en rågskäppa, ty då är tid att så gammal råg; en kedja, som betyder Petri bojor; en nyckel. Den 4:de, Aristarchus, en hund, som jagar en hare, emedan då är tid till harjakt. Den 10:de, Laurentii dag, Larmessan, en slaga, efter sädesrågen då bör tröskas; ett halster, efter Lars blef lefvande stekt på halster. Den 15:de, dyra Vårfrudag

eller Marie himmelsfärd, en harf, efter då är rätta sädestiden; en krona. Den 24:de, Bartholomei dag eller Bårtilmessan, en humlestång, efter humlen då är mogen; en knif, emedan då är tid att slakta bockar, eller efter huden blef Bartholomeus lefvande afdragen med knif. Den 29:de, Johannes decollati dag, en hjort, som betecknar, att han nu är uti brunsten; ett afhugget hufvud på ett fat, hvarmed betecknas Johannes död.

Höstmånad, September. Den 1:ste, Egidii dag eller S:t Elias, en ullsax, emedan fåren nu klipbas; en biskopsmössa. Den 8:de, Marie födelsedag eller modersmessen, den tredje kronan och en korg med frukt. Den 14:de, korsmessan, den tredje trefoten eller tingsterminen; upprätt kors, efter det heliga korset då af kejsar Heraclius uti Jerusalem blef upphöjdt år 679. Den 17:de, Lambertii dag, ett lamm, för likhetens skull i namnet. Den 21:ste, Matthei dag eller Matsmessen, en bock, efter bocken då löper; en ängel. Den 22:dre, Mauriti dag, en sköld. Den 29:de, Michaelis dag eller Michelsmessen, en våg betyder höstmarknaderna, som då gemligen höllos öfverallt.

Slakt-månad, Oktober. Den 4:de, Fransiski dag, en fisk betyder, att nu är bäst att fiska, isynnerhet med ljustring; en bok. Den 7:de, Brigitti dag, eller Britmesan, en ullkarda, efter ullen nu bör kardas; ett kloster. Den 14:de, Calixti dag, märkelsedag, första dagen i vintertalet, ett bart träd, som betyder löffallet; en påvemössa. Den 18:de, Luce evangelistens dag, en ox och en slaktbänk beteckna slakttiden. Den 21:ste, Ursula dag eller elfva tusen jungfrurs dag, en pil eller skäkta. Den 28:de, Simons och Jude dag, en slaga betyder trösketiden; ett kors; ett spjut.

De viktigaste sysselsättningarna denna tid äro näst det fortsatta skördearbetet, nedtagande af frukt, plockande af humle, beredning af lin och ull samt slakt. Rörande frukten finnas inga vidare säregna bruk. Man skall alltid låta sista frukten sitta kvar, för att locka frukt till ett kommande år. Stjåles fruktträd, så är trädet skämdt, men det botas lätt, om det bestrykes med litet folkträck (Sdm.). Humleskörden har naturligtvis endast där varit förenad med en särskild fest, där humleplanteringen skett i större skala. Så var bl. a. fordom förhållandet i Småland, och vi låna härifrån en beskrifning af *humlekvällarna*, meddelad af Samuel Ödman och gällande för Wieselska prästhemmet i Vislanda på 1760-talet: »I september månad utgjorde humleplockning aftonsysslan i de flesta prästhus. Med denna i sig själf icke roande förrättning, efter en sträng dags arbete vid kornskörden, hade forntiden förenat en liten lustbarhet. I skymningen upptändes en stor stockeld, medan drängarna inburo och framför spisen uppstaplade en stor hög humlerefvor. Inom få minuter satt hela huset omkring denna stapel att plocka humle. Men såsom detta arbete, som flera aftnar å rad fortsattes till kl. 10 och 11, var mycket sömngifvande, undfågades sällskapet med öl, och för att hålla ögonen vakna, ålåg hvar och en att förtälja någon saga ur forntiden. Från plockningen var ingen frikallad, utom prosten och hans fru. Men sagoförtäljningen öppnades af prosten och gick för hvarf till adjunkt, döttrar, drängar och pigor. Hvar och

en hade berett sig därtill, och den som hört något roligt, sparade det till humlekvällarna. Man trodde sig försatt i en isländsk aftonsamling. Husets sätt att umgås med tjänstefolket gjorde, att ingen tvekade fram-bära något af sitt förråd. Alla voro uppmärksamma på den talande, och då denne slutade sin berättelse, började den näst intill sittande med den vanliga prologen: 'Det var en gång'.»

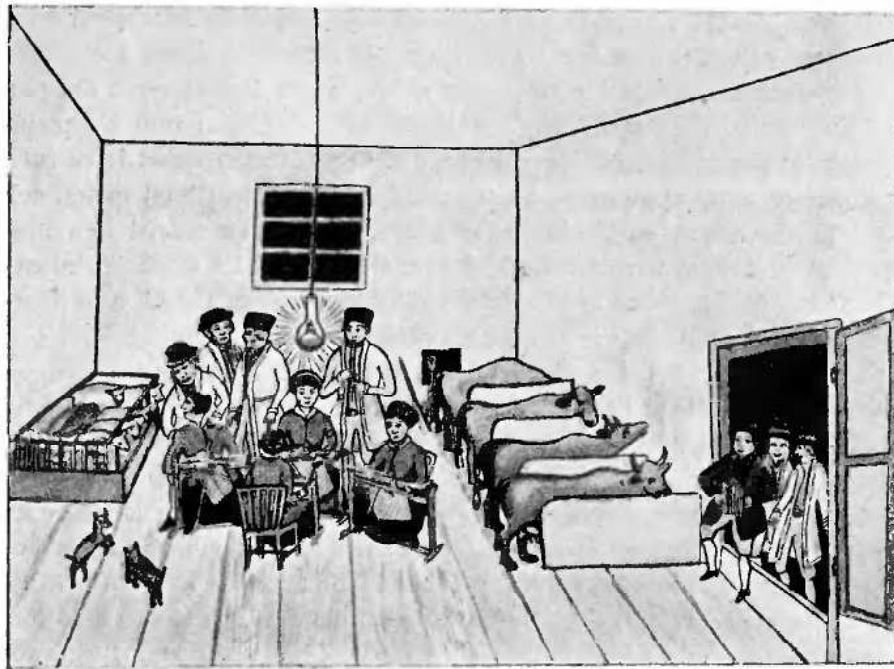
Lin- och ullberedningen försiggick vanligen i särskilda stugor. I Skåne lågo dessa vanligen vid en bäck eller ett kärr i en nästan hemsk ödslighet. Dessa stugor fingo därför en viss högtidlig karaktär i folkfantasi, och de ofta där uppstående eldsvådorna bidrogo i sin mån att öka skrämelsen. De blefvo därför skådeplatsen för sägnerna om rån, varulfvar och bäckhästar. Linbrytningen ägde vanligen rum i september eller oktober, ullkardningen i oktober. Hyddan var delad i två rum, det inre, *torran*, upptogs af en träställning, på hvilken linet sattes, och innehöll dessutom en *lerbas* eller *kölna*, d. v. s. en murad ugn med öppning åt det yttre rummet. Vid denna öppning satt »torkekärningen» och underhöll ett lågande bål ifrån kvällsskymningen till kl. 2 på morgonen. Då var linet, om allt gick ordentligt till, fullkomligt torrt och sprött. Men här i det yttre, tämligen rymliga rummet, hvars jordgolf hade ett tjockt lager linskärfvor, och från hvilket de skrymmande *brytorna* (linbråkorna) voro undanflyttade, anställdes en mängd lekar; här sjöngos visor, förtäljdes sagor, och då natten var klar, lektes enkeleken på platsen utanför brytstugan. Egarna af dylika brytstugor lånade eller hyrde ut dem till byns öfriga hushåll och äfven till mera aflägsset boende bönder. Vid linets brytning visade karlarna sig alltid ridderliga och bröto sina kvinnliga kamraters lin, stundom utan att få extra förplägning, men alltid under ostyrigt skämt. Linets skäktning utfördes uteslutande af kvinnor. Fastän tungorna gingo i kapp med skäkträna, lämpade sig detta arbete dock ej för sagoförtäljning eller sång. Annorledes förhöll det sig med ullkardningen. Vid detta arbete voro saga och sång själfskrifna, och hvar och en ålades som plikt att sjunga en visa eller förtälja en saga. Här uppfriskades också gamla sägner och spökhistorier.¹

I mellersta Sverige förekommo ofta äfven väfaftnar, då man väfde band eller andra smärre saker. Vår bild (fig. 227) återger en sådan s. k. »opp-sitts-kväll» i Leksand, målad af Sämsker Lars Larsson i Tibble, en på sin tid mycket berömd allmogemålare.²

¹ Beskrifningen om lin- och ullsammankomsterna gäller företrädesvis Skåne och är här hämtad från E. Wigström. Samma författarinna har i boken »Kardegille» sammanfört en del berättelser och historier från dessa aftnar.

² Om honom se vidare 'Öfre Dalarna förr o. nu' s. 497 ff.

Vid slakten, som oftast inföll i slutet på oktober, var redan vintern i annalkande, och man började följaktligen att undra öfver, hur vintern kunde bli. Därför brukade man i regel spå på det slaktade djuret. Då ett djur leddes ut för att slaktas, kastade man ett föremål, en sten, kvist e. d. till den plats, där djuret hade stått, på det att det åter måtte komma »ko i den båsen». Vid svinslakt fick man under skällningen hvarken nämna borst eller hår, ty dessa skulle i sådant fall icke alls,

227. En oppsittskväll i Leksand.

eller åtminstone med svårighet fås att lossna. Om efter hudens afdragande ryckningar i musklerna förekommo, skulle de barn, som hade svårt att lära sig läsa, gapa öfver desamma. Så snart lefvern uttagits, skar man ett kors i denna. Om vid svinslakt mjälten befanns blå och tjock, inträffade sträng vinter, allt efter som han var jämn till, men var han ljus och smal i ena ändan eller på midten, så blef det blid väderlek i förhållande därefter. Ett annat sätt var att spå ur mjelte: fläckig mjälte gjorde ostadig vinter, ljus snö, mörk barvinter.¹

Michaelsdagen, »mickelsmässan», spelade en viktig roll fordom. Det var marknadstiden och sommararbetets sluttid. Såsom begynnelsetid

¹ Om späendet ur gåsens kött se längre fram runstafstecknet för 11:te november.

till senhösten var den viktig vid utspanandet af tillkommande ting. Om vinden mickelsmessodagen var nordlig eller östlig, blef vintern sträng; om det regnade, blef det blidvinter. Var vädret vackert och klart, blef följande år ett torkår. Om man redan förut haft froster, skulle froster också infalla efter i maj följande år. Ett annat sätt att få veta nästa års väderlek och skörderesultat var att upptaga ett från trädet nedfallet ekollon. Fanns en fluga på det, blef nästa skörd medelmåttig; fanns en mask däri, blef det god skörd; fanns intet däri, förestod en smittosam sjukdom; var det moget men tomt, blef det måttlig snö före jul och stark köld efter jul; var det väl formadt utanpå och fullt af innehåll, blef följande sommar vacker, och man fick ymnigt med korn och kärna; var det mjukt och fuktigt inuti, fick man bereda sig på en mild vinter och en våt sommar; voro skal och kärna skrumpna, kom sommaren att bli mycket varm (Lloyd). Mickelsmessoaftonen skulle hästarna upptagas från betet, om man ville, att de skulle få vackert »hårsim» om vintern.

Tjänarna flyttade vid Mickelsmessen, och därför tänkte man kanske mest på dem. Det kunde ju vara svårt nog att skiljas vid dem. Afskedsdagen var därför en tung dag. »Det skulle ha rådt ett sällsport dåligt förhållande mellan familj och tjänare, när ej på ömse sidor afskedet kostade bittra tårar, för att ej tala om hvad det kostade att skiljas från kamrater» (Wgstr.). Det var därför inte riktigt, som det skulle vara, när det i visan heter:

Mickelmässodagen, som faller in i år,
Tänker jag mig till att flytta härifrån;
Många äro de, som sörja efter mig,
Men jag fäller aldrig en tår.

De afflyttande pigorna fingo en grofbröds-kaka och en rökad lamm-bog som hjälp till födan under de dagar, de tillbringade i sina barn-domshem eller hos fattiga släktingar, innan de tillträdde sin nya tjänst. En vecka senare, *kistesöndagen*, infunno sig de gamla tjänarna för att hämta sina kistor. Då upprepades ej sällan afskedsuppträderna (Wgstr.).

Med början af november var vintern inne, och vintergruppens fester begynte samt varade sedan till januari månads utgång. Den långa julhögtiden räknades i regel från 1 dec.—1 febr., och november var en förberedelsetid till denna. Vi begynna, som förut, vintergruppens månader med att ange runstafvens tecken:

Vintermånad, November. Den 1:ste, Allhelgona eller Helgomessan, en upp- och nedvänd båt betecknar sjöfartens afstannande; några kors. Den 6:te, Gustaf Adolfs dag, är

tecknad med en spira, till hågkommelse af högstsallig konungen. Den 11:te, Märrens dag, en gås, som betecknar vinterns ankomst, och att då de gamle offrat jorden en gås, som de äfven af bröstbenen spådde, huru vintern sig skulle skicka, den första delen af bröstbenet betyder vinterns begynnelse, och bakdelen vinterns slut, det hvita på bröstbenet betyder snö och blidt väder, det mörka frost. Den 19:de, Elisabeth, en kyrka; en hästsko. Den 23:dje, Clemens dag, ett ankare, som betyder, att skeppsfarten är förbi; ankare betyder ock, att påfven Clemens blef af kejsar Trajanus med ett ankare nedsänkt i hafsbotten; en båge utmärker jakttiden på spårsnön. Den 25:te, Catharine dag, ett hjul, emedan Catharina skall med ett hjul blifvit till döds marterad; en spinnrock, efter kvinnfolken nu börja spinna. Den 30:de, Andree dag eller Andersmessan, ett kors, är en märkelsedag; hvarom är ordspåket: när Andersmesso-skön knarkar, så skall Jule-skön slaska; en räfsax, emedan då är tid att fånga råfvar.

Julmånad, December. Den 4:de, Barbare dag, en släda; ett kapell. Den 6:te, Nicolai dag, en orm, som biter sig i stjärten, efter de gamle vid den tiden begynte sina runstafvar; en biskopsstaf. Den 8:de, Marie aflelse dag, en krona. Den 9:de, Anna dag, en kanna, att julölet skall vara färdigt och brygd. Den 13:de, Lucie dag, skrädare sax betyder, att långa nätterna nu blifva afklippta; ett furubloss, efter Lucia blef därmed kringsatt, dock oskadd. Den 21:ste, Thome dag, Thomasmessan, en hand med tvenne utsträckta fingrar betecknar Thome tvifvelaktighet; tvenne furuträn i kors betyda, att solen var vänd i furuträn, hvilka nu göra samma tjänst, då furubrasan värmer om vintern som solen om sommaren; denna sed att Thomasmessan resa upp furu- eller granstänger i kors är ännu i bruk på många orter. Den 25:te, juldagen, ett barn i linnan med strålar ikring hufvudet betyder Kristi födelse; horn betyder de gamles lustiga drickande för det gamla året och det nys undfågande. Den 26:te, Stephani dag, några stenar efter han blef stenad. Den 27:de, Johannes Apostel, en örn, hvarmed Johannes utmärkes; ett horn för julhelgen. Den 28:de, fjärde dag jul, ett svärd betyder de menlösa barnens mord; ett horn, julhelgen.

Thors-månad, Januarius. Den 1:ste, nyårsdagen, utmärkes med ett upprest horn, som betecknar, att julron ännu varar, emedan förfäderna drucko öl och mjöd utur horn ifrån hedentima, jultiden, samt roade sig med lekar, sång och gåtor. Knifven utmärker Kristi omskärelse. Den 6:te eller trettondedagen utsattes med en stjärna, som ledsagade de tre vise män, och ett upprest horn, att julron ännu varar. Den 13:de eller tjugonedag jul, S:t Knuts dag, ett upp- och nedvändt horn, att julron är nu all, och S:t Knuts bild. Den 19:de, S:t Henriks dag, trefoten, att första tingsterminerna börjades, samt biskopsstafven, till åminnelse af biskop Henrik. Den 24:de, Ericus translatus, en dödsskalle öfver tvenne ben, till åminnelse att S:t Ericus ben då flyttades ifrån gamla till nya Uppsala. Den 25:te, S:t Pauli eller Pålsmessodagen, en båge betecknar, att tiden är att skjuta; ett svärd, att S:t Paulus är aflifvad med svärd.

November månad var i allmänhet fattig på fester. I egentliga Sverige fanns egentligen ingen särskildt framträdande festdag under hela månaden. I de gammaldanska landskapen och speciellt Skåne fanns åtminstone en, nämligen Märrens fest, gåsens dag. I Skåne var november månad en allmän uppgörelsetid: byråenskapernas slutförings-tid, tiden för granskning af begångna förseelser mot byordningen eller

den moraliska ordningen. Dessutom var det husförhörens svåra tid, då man skulle visa, hur det stod till med kristendomskunskapen i socknen. I november mönstrades byns gäss, och kvinnorna tillställde en särskild liten fest härför (gåsagång), till hvilken sedan männen fingo tillträde. Vid denna gäsmönstring var det, åtminstone i äldre tider, en sed att för god ordnings skull mönstra äfven alla byns pigor. Denna senare mönstring gick ut på att öfvertyga sig om, att alla hade sin jungfrudom okränk.

Om husförhörens vedermodor vilja vi citera Eva Wigströms skildring af förhållandena i Rönnebergs härad i Skåne: »Det var verkligen ingalunda behagligt att som husmor, husbonde eller deras ställföreträdare vandra af till husförhör med en flock tjänare eller syskon. Man kunde ej ha den ringaste säkerhet, att de ej på hvarje prästens fråga skulle i ångest och förvirring gripa till hvilket svar som först for dem på tungan. Husförhören höllos skiftevis i de större bondgårdarna, hvilkas stugor mäktade rymma en större församling. Prästen satt på högtidshyendet på bordändsbänken, framför honom låg bibeln, katekesen och kyrkboken — kring väggarna bänkade offren. Prästen förrättade en bön, och under det att han läste upp de välkända bönerna, höllo många af åhörarna en mönstring med: 'Hvad är det?' och 'Hvad förbjudes?' Och så började sorgspelet. En med otålighet eller vrede kämpande präst, en förskrämd ungdom, som flock efter flock, hvarje hushåll för sig, ropades fram till bordet för att försöka läsa ett par versar ur bibeln, medan alla bokstäfverna dansade för de mera räddas ögon, och därpå ramsa upp ord, hvilka för dem ej egde den ringaste mening — var detta kristligt? Att befolkningen i tysthet betviflade gagnet af husförhör, märktes tydligt af den mängd småhistorier, som berättades från dylika sammankomster och i hvilka prästen sällan undgick ett hugg.»

Julhögtiden kan indelas i tre i hvarandra gående kretsar, allteftersom man räknar den större eller mindre högtiden. Den yttersta kretsen omfattar två månader 1 dec.—1 febr., den inre mera betydelsefulla räckte från Lucia till Knut (13 dec.—13 jan.); slutligen den innersta från julafton till trettondagen, »de tolf dagarna», den viktigaste och heligaste tiden, då allt arbete skulle hvila. I den yttersta kretsen falla endast förberedelserna till julfesten och en och annan mindre efterfest. Före Lucia borde man helst ha tröskat och köpt hem allt som behöfdes. Redan innan säden tröskats, utvalde man vissa kärvar, af hvilkas innehåll julölet skulle bryggas, och julbrödet bakas. Julfiskens skulle i god tid köpas hem. Man fick tänka på, att mala, sikta, mälta och brygga skulle ha sin tid. Julölet borde helst vara färdigbrygd före

9:de december. »Anna med kannan» hette det. Vidare skulle det bykas, slaktas, bakas och stöpas talgljus, först och främst det tre- eller fem-armede julluset, som endast användes julkvällen och då ej fick tagas från bordet, sedan kyrkljuset — hvarje familj skulle lämna ett ljus till julottan, och detta blef både tjockt och långt, ty det ansågs såsom en heder att ha lämnat det största ljuset — och slutligen vanliga ljus till husbehof (Grip).

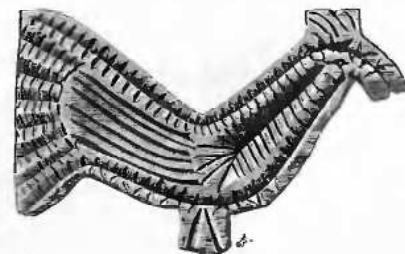
Luciadagen var enligt gammal tide-räkning den kortaste på hela året och därför halft en julfest. Luciafirandet är dock ej utbreddt öfver hela Sverige utan anträffas mest i de västra provinserna: Halland, Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland. Lloyd beskriver det så här: Klockan 3 eller 4 på morgonen blir en sofvande på Luciadagen uppväckt af en vitklädd flicka med thiar af tända ljus kring hufvudet. Hon bär en bricka med kaffe, brännvin, tårtor o. s. v. och som man måste hålla till godo medan

228. Julbröd från Jämtland.
»Gullhöna» och »Gullhönans kycklingar».

man ligger. Därefter stiger man upp, och familj och gäster sätta sig ned till en måltid, kallad *otte*, hvarunder glasen gå flitigt omkring, och lustighet hör till ordningen för dagen. Därefter plägar folket både fiska och skjuta vid skenet af bloss, som äro gjorda utaf torrvedsstickor; men jag vet icke, hvarför man på det sättet roar sig just denna morgon.» Jämte denna beskrifning, som troligen afser förhållandena i Värmland, vilja vi anföra en från Västergötland af J. Sundblad: »Intet hem var så armt, att den dagen fick gå spårlöst förbi. Den, som ej själf hade, tiggde af andra bättre lottade, och dannekvinnan ansåg det

nästan som ett kärleksverk att 'ge lite' te' lussebiten'. Vid intagandet af denna tillgick så: strax efter midnatt började kvinnfolken att syssla i stugorna och köken, där det kokades kaffe, stektes fläsk och skars grissylta. På förmögnare bondställen utkläddes oftast en af husets pigor i en hvit dräkt med krona, full af ljus, på hufvudet. Vid tretiden väcktes manfolken, som sittande i sängarna, förtärde välfägnaden, i hvilken brännvin dessutom utgjorde en nödvändig del. Lussebiten utsträcktes äfven till djuren: katten fick litet grädde i sin skål, hunden ett godt ben, hästarna en kappe hafre, nötkreaturen en 'vandel' hö och fåren ett par kärftar löf. I äldre tider firades denna fest med de burleskaste upptåg. Sålunda hörde jag som barn, huru man i Vings församling i Elfsborgs län ledt en kviga eller ko en hel mil på lussenatten för att låta henne med en ljuskrona mellan hornen och äfven i annat afseende utklädd 'spela Lucia' på ett rikt bondställe. I de fattiga hemmen fick, som sagdt, denna natt lika litet gå ouppmärksam förbi, man festade så godt man förmådde, äfven om smulorna skulle vara ihoptiggda. Mycket sofs ej denna natt. Jag passerade en gång en sådan natt förbi Vånga by. Klockan var ej mer än tre på morgonen, men i hvarje stuga syntes ljus; det såg ut som en afton strax efter skymningen.»

229. Småländsk julbrödstämpel.

Efter Luciadagen tog man med ännu större ifver itu med julförberedelserna, nu började det egentliga julstöket. Man slaktade, man bakade, som om man velat proviantera för ett helt år, men vid julens slut var dock allt förtärdt. Till baket hörde vissa kultbröd med form efter ett visst djur, som särskildt ansågs stå i förbindelse med julen, särskildt julbocken och jultuppen (se de här meddelade illustrationerna).

Till sist kom julafton. Förmiddagen var fullt upptagen med småsysslor. Karlarna hade full sysselsättning med att ordna och rengöra i alla uthus och hugga ved, så att det kunde räcka åtminstone nyårsdagen öfver. Några af manfolken spinkade stickor, andra höggo ved, en uppsatte julkärften åt sparfvorna och några skodde hästarna. Kreaturen fingo bättre och rikligare foder, så att de skulle kunna stå sig juldagen öfver. Man skulle alltid vara vänlig mot djuren, och därför tilltalades de vänligt med: »I dag är det julafton» eller »Här har du din julafton». På så sätt gick förmiddagen. Klockan tolf eller ett åt man i vissa nejder (företrädesvis i västra och södra Sverige) brödskefvor

doppade i den kittel, hvori soffet kokades för den stundande högtiden. Doppningen i grytan skedde med en viss högtidlighet och betraktades som en inledning till den egentliga festen. Julafton fick på grund af denna måltid namnet *dopparedagen*, och barnen plägade i ren längtan räkna dagarna till julafton genom att nämna: »da'n före, da'n före, da'n före... doppareda'n». Doppbrödet kallades i Halland *möljebrod*. Efter denna måltid gick man till rengöringen af sig själf och tog ett grundligt bad, hvarefter man tog på sig sina bästa helgdagskläder. Nu utbreddes julhalmen på golfvet, och i Halland och Småland »pinnades» julbonaderna upp, rummet fick en sista ordning, bordet dukades till julmaten och — julafton var inne. Klockan hade under tiden blifvit sex, och då satte man sig till bords och åt julmaten. Vi ha redan i vårt kapitel om maten omtalat, hvad som hörde till en riktig julmåltid och tillägga blott, att lutfisken och gröten aldrig fick saknas. Efter måltiden lästes högt juldagens epistel- och evangelietexter, och några julpsalmer sjöngos, hvori alla de närvarande instämde. Sedan utdelades julgåfvor, om sådana förekommo. De voro ej allmänna före midten af 1800-talet. Ej heller fanns någon julgran före denna tid. Man prydde i stället stugans tak eller ingången med en gran. Sist lästes aftonbön, och man gick till hvila, dock utan att släcka julljusen, som måste brinna hela julnatten.

Vintern var den årstid, då man var mest rädd för de onda makterna, emedan de då ansågos starkast. Julnatten såsom den längsta på året blef följaktligen den tid, då allt hvad andar hette dref sitt spel värre än någonsin. Folktron indelade i allmänhet andarna i två grupper antingen i onda som troll, häxor, spöken m. m. eller i sådana som under vissa förhållanden kunde vara goda; man kallade dessa ibland för »englarna» och menade med dem i allmänhet de aflidne, isynnerhet de egna nära anhöriga. Vi vilja närmare beröra denna tro i ett kommande kapitel och nöja oss därför här blott med att nämna de preservativ man hade mot dem vid julen. Sundblad meddelar från Västergötland, huruledes matmodern där vid framsättandet af julmaten alltid uppdukade ett litet bord, fullsatt med den vanliga julkosten, på något ställe, dit ingen plägade gå. Det var »för englarna». Julmaten fick ej dukas af bordet, ty på natten kommo »englarna» och åto något af maten. I Edebo i Uppland brukade man ställa en med julöl fylld koppargryta under julbordet. Gaslander berättar från Västbo härad i Småland, att man där öfver julnatten satte »öl på bordet till änglarnas tjänst», hvilket kallades *ängla-öl*. Under julhelgen hvilade man i halmen på golfvet men höll i alla fall sängarna väl bäddade. Det var »för änglarnas» skull. Om ens skor under julnatten blifvit rubbade

från sin plats, kom man att dö under året, ty »änglarna hade dansat i dem».

Alla preservativ med julljuset, som ej fick släckas under julnatten, voro likaledes till för att undanhålla andarna, »spökena», som då i stora mängder kommo till husen. Man brukade hålla sig skadeslös bl. a. genom att skjuta i skymningen. Att skrämman med skott och buller är ett mycket vanligt medel mot mörkrets makter, och vi ha vid de föregående festerna redan omtalat detta bruk, då eldar upptändes vid påsk, valborgsdag eller midsommar. »Vid badningen får ej eld utsläckas

230. Jultupp från Dalsland.

eller värmen ur badstugan utsläppas, för spökens skull, som vilja bada» (Gasl.). En allmän tro spridd öfver Sverige är äfven, att alla de aflidna julnatten »besöka de hemvist, hvarest de tillföre bött och vistats, samt att de sedermera mötas i kyrkan, hafva ljus upptände, och skola hålla en slags gudstjänst, hvarföre litet mull skall finnas i alla bänkerum, som dessa döde skola lämnat efter sig. Skulle någon lefvande, som föregifves ibland händt, då komma i kyrkan, som i otid gått från sitt hem, blir han af denna dödsförsamling strax dödad, om han ej strax skyndar ur kyrkan lämnandes något efter sig af kläderna kvar, hvilket de döde rifva i stycken sönder» (Gasl.).

Jämte andarna får man äfven julnatten taga hänsyn till andra osynliga och synliga väsen. Tomten skall ha gröt i logen och dessutom nya kläder. Matmodern skall julafton sy något litet, så får jungfru

Maria hjälp att sy barnkläder åt det nyfödda barnet (Gasl.). Bandhunden skall lösas, ty det är orätt, att han skall stå bunden, när folket har öfverflöd. Boskapen skall ha ett hafremål kl. 8 för att kunna deltaga i julglädjen. Julnatten kunna djuren tala. Natten tycks dem vara så lång, så att oxen för hunger därunder biter tre gånger i krubban. »Natten är dödande lång», säger kon. »Den är så god som två», tillägger gumsen och geten bräker: »Det är verkligen sant; det är ömkligt att en sådan natt finns».

Mera än vid alla de andra årsfesterna får man på julaftonen veta tillkommande ting. Den framtid man vill ha avslöjad gäller dels det tillkommande årets skörde- och väderleksförhållanden, dels om man skall få lefva eller dö under året, dels, åtminstone för den unga flickan, om det skall bli någon ändring till det bättre för henne under det kommande året. Det vanligaste sättet att utröna framtiden var att *gå ärsgång*. Gaslander beskriver detta på följande sätt: »Om någon julaftonen före dagningen går till skogs, icke talar något ord, icke ser sig tillbaka, icke ser någon eld, icke äter eller dricker, eller hör tuppen gala; när han, sedan solen är i skog, går på kyrkovägar, synes så många likprocessioner, som skola komma det året; då synes på åkrar och ängar, hurudan årsväxten skall blifva, om eldsvådor och hvad annat tima skall». När julkärfvarna burits in för att bredas ut till julhalm på golfvet, skulle man först stöta dem i golfvet för att få se, hvilket sädesslag, som skulle bli ymnigast nästkommande år, ty vid denna stötning föll där alltid något ax, vare sig råg-, korn- eller hafreax på golfvet (Halland). Julaftonen borde askan i spisen väl jämnas. Så många olika slags spår, som syntes i denna om morgonen, så många slags kreatur skulle födas under det kommande året. Syns det människospår i askan, blir det lik i huset (Västerg.). »Ett klart glas fylles med rent vatten, och däruti stjälpes en ägghvita, då utaf formen samma ägghvita får till morgonen skall kunna utrönas, hvad enom innan följande årets slut vederfaras skall» (Gasl.). En vanlig tro är, att om man julafton, då alla sitta till bords, går ut och ser in genom fönstret, skall man få se den utan hufvud, som under året kommer att dö. Nyser den yngste i huset under kvällsmaten på julafton, så »nyser han ut» den äldste, som kommer att dö under året.

En del af de sätt man har att utröna framtiden äro gemensamma med midsommandagen. Särskildt gäller detta den unga flickans utspörjande af sin tillkommande. Så t. ex. brukas äfven julafton att äta en salt sill för att kunna drömma om någon, som ger en dricka. Den som äter 9 strömmingar baklänges, får i drömmen vatten af sin tillkommande (Uppl.). I Vårfrukyrka, Uppland, brukade man, när man

lade sig, sätta fram två glas vatten på ett bord. Under natten kom då ens blifvande make och visade sig. Om man lade sitt lintyg i ladan, skulle man om morgonen kunna få veta framtiden. Voro ärmarna på morgonen lagda i kors, betydde det död, en arm utlagd, giftermål, nedre delen uppviken, lägersmål, oförändrad, ingen ändring under året (Gasl.). Fastar man julafton och på kvällen, när de andra sätta sig till bords, går till en korsväg, får man se sin tillkommande. Sätter man sina skor tätt tillsammans julnatten, blir man ej ovänner under året. Läger man gödseln efter kreaturen hårdt sammanpackad, håller kreaturen väl samman under sommaren (Vg.). Slocknar ett af julljusen under natten, dör någon under året. Tänder någon ett annat ljus under natten, får han olycka under året.

Julhalmen, julljusen och julmaten ha en särskildt underbar kraft med sig och förvaras därför. Julhalm skall strös på åkrarna om våren, så bli de bördiga. Julljusen bevaras och brukas »såsom en kostelig läkedom för sår på människor, spruckna händer, fötter och läppar, samt spenar på kor»

(Gasl.). Det är lyckosamt att på våren smörja plogen med julljus. Några droppar smält julljus i kons första dryck, sedan hon kalfvat, ge hälsa. Alla kläder, som beskinas af julljuset julafton, skyddas under året för mal. Julkakorna skola gömmas och husfadern (drängen) äta af dem på våren, innan han gör första körslan. Julbröd åt kreaturen på våren är bra.

Juldagen voro alla tidigt uppe för att komma i tid till julottan. Efter denna gällde det att så fort som möjligt komma hem. Därför ville man knappt sitta längre än till välsignelsen för att få tid att sätta seldonen på hästarna. Se'n bar det af det raskaste hästarna kunde löpa, ty den som kom först hem, fick först sin gröda inbärgad. När man kom hem till gården, skulle man skynda sig att på stående fot immun-

231. Takfågel från Skåne¹.

¹ Dessa takfåglar kallas ofta »julfåglar». Om dessa se närmare Hammarstedts uppsatser i *Medd. N. M.* 1901 s. 169 och *Fatab.* 1908 s. 83.

diga en sup och en smörgås, innan hästarna selades af och sattes i stallet. Husets folk undfägnades med julglögg bestående af brännvin och sirap (Uppl.). Juldagen förflöt sedan i stillhet. Ingen »utesyssla» fick företagas, stallet stod orördt, spillningen fick ligga kvar, hästarna fingo bli oryktade. Mat gaf man dem endast i minsta möjliga mängd. Inga besök hos grannar fingo företagas. Alla skulle stanna hemma i stillhet. »Folk, som ej ha så mycket skick, att de hålla sig hemma juldagen, har man rättighet kasta köttspadet efter, när de gå sin väg» (Wgstr. I, 99).

Annandag jul begynte med en ny kappköring, antingen från kyrkan och hem eller till nordrinnande vatten för att få »gräddan» af vattnet, hvilken var särskildt kraftig. En allmän vattning ägde sedan rum. Ibland företogs kappridten på andras hästar, och då blef det vanligen obehagliga slagsmål, när de återlämnades. Till detta ofog lades ibland ett annat, att innan hästlånarna aflägsnade sig, vända upp och ned på allt som fanns i stallet (Vg.).

Ibland antog färden från källan en mera högtidlig karaktär. De unga hade klädt ut sig till staffansriddare och redo från gård till gård under afsjungande af Staffansvisan:

Staffan var en stalleträng.
Håll dig väl fålen min.
Han vattna' sina fålar fem
Allt vid den ljusa stjärnan.
Ingen dagen synes än,
Men stjärnorna på himmelen de blänka¹.

Liksom i majvisan uttalades välönskningar och utbådos gåfvor (fig. 232). Ibland förekommo denna morgon i stället »stjärnegåare». I vissa nejder funnos båda på en gång, hvilka efter att först ha gått skilda till sist träffades och gjorde sin tiggarmarsch tillsammans. Stjärnvisorna och staffansvisorna kombinerades då med hvarandra. Stjärnsången vilja vi behandla i samband med trettonaftonsfirandet.

På annandagens förmiddag var allt i rörelse. Alla ville ha slut på sitt arbete fortast möjligt, ty på eftermiddagen började »julstugorna». Dessa dansaftnar fortsatte sedan alla juldagarna med undantag af helgdagarna. Man samlades på olika ställen hvarje dag, och det var en viss heder med den första stugan. I Östergötland brukade man på annandagen särskildt »inviga» den första dansstugan genom ett litet dramatiskt uppträde. Fyra hvitklädda jungfrur prydda med glitterkro-

¹ Om Staffansvisorna se vidare T. Norlind, Studier i sv. folklore s. 258—285.

nor på hufvudet kommo in. De två gingo förut och buro välfägnaden, de två efteråt buro en »brinnande buske» d. v. s. en liten gran med julljus. »Busken» nedsattes på golfvet midt i stugan. De fyra flicorna slöto en ring kring den och sjöngo en visa till värdfolkets ära. Busken ställdes därefter på ett bord, och dansen begynte.

Dessa juldansaftnar och ej minst annandagens voro skådeplatsen för en mängd julupptåg. Än var det julbocken, som kom in och ville stänga folket men vederbörligen sköts af »far och son», belades med kappor och kördes bort i en skottkärra men i sista ögonblicket fick lif

232. En jultiggarrvandring i Bingsjö, Rättviks finnmark.

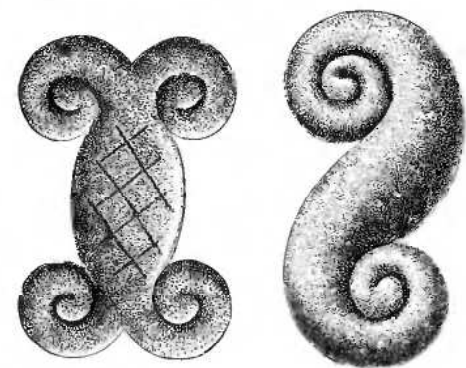
igen, än var det ett veritabelt julspöke med horn och ludet skinn, som rusade in midt under dansen. I Skåne berättades om en man, som klädt ut sig i svart med horn på hufvudet, klor på händer och fötter samt rödt under fötterna och händerna. I munnen hade han blåner eller lin med eld uti, så att, då han blåste, eldgnistor flögo omkring. Så utstyrd gick han från den ena lekstugan till den andra, men då han kom till en skog, tog den onde honom med hull och hår, och man trodde sig sedan under de mörka julnätterna stundom höra hans hemska skrik (Mandelgren).

Juldagarnas fester afbrötos endast af nyårsdagens helgdagsro. Nu var åter tiden inne att tänka på det kommande året. Man fick göra, hvad man kunde, för att få lycka med sig. Ett äpple på fastande mage kunde vara bra. Att få pengar till skänks på morgonen gaf mycket i

inkomst under året. I motsats härtill var det otur att få utgifter på nyårsdagen. Då fick man nämligen också ge ut mycket pengar under året. Fick man förtret den dagen, fick man ledsamheter under året. Hade man en päng i munnen och en brödbit i handen och öppnade psalmboken på tre ställen med blicken riktad på »nyet», kunde man af psalmernas innehåll läsa sig till, hvad som skulle hända under året (Smål.). Så många dagar nyårsnyet doldes under molnen, så många dagar skulle också säden ligga i jorden, innan den kom upp. »Om aftonstjärnan Venus går före nyet, betecknar det god årsväxt, emedan Herren går efter drängen och tigger på honom att bli i tjänsten, hvilket den högmodige drängen nekar för den goda tidens skull, emedan han har sin utkomst utan årstjänst; men går nyet före och planeten

efter, betyder det dyr tid, då drängen tigger på husbonden, att han skall behålla honom längre i sitt bröd» (Gasl.).

Trettondagen firades i allmänhet utan något annat upptåg än stjärnans kringbärande. Stjärnan, som kringbars af ungdomen, fick i visan dels bli stjärnan, som synes herdarna i Betlehem, dels stjärnan, som visade vägen åt de vise männen. Innehållet i visan eller spelet blef sålunda dels herdarnas

233. Smäländsk 'julkuse' och 'julgalte'.

tillbedjan dels de tre vise människors tillbedjan. Ramen omkring hela innehållet var som i maj- och staffansvisorna tiggandet af gåfvor. Man vandrade därför från gård till gård med sin stjärna. Hälsningen, när man kom fram till ett ställe, bestod således i en välönskan:

Goder morgon, goder morgon¹ kär fader och mor,
Husfader, matmoder, så piga som dräng.
Vi önska eder alla en fröjdefull jul;
Från alla olyckor bevarer er Gud.

(Grip, Uppl.)

Slutet är därför, sedan gåfvan erhållits, ett tack och ännu en välönskan:

Hafven tack, hafven tack för en redeligen skänk.
Er belöning skall vara af Gudi betänkt,
Och nu hafven I haft en oroliger natt,
Och nu bjuder vi eder godnatt, stor tack.

(Ibid.)

¹ 'Morgon' användes, om det är annandag jul vandrigen försiggår. Trettonafton är det på kvällen man vandrar.

De uppträdande personerna äro vanligen en stjärnbärare, tre vise män, Herodes, dennes betjänt, två soldater och Judas, hvartill i Skåne tillkommer Josef och Maria. Af dessa spelar vanligen Herodes hufvudrollen. Han är stortalande, skryter med sin makt och tapperhet, befäller om mördandet af barnen med kall likgiltighet och vill strida med de vise männen. Dessa äro fullt upptagna med tanken på Jesusbarnet och sjunga psalmer. Soldaterna skryta blott¹ med sin tapperhet och synas ursprungligen ha varit de utsända krigsknektarna, som skulle mörda barnen. Judas presenteras allra sist. Han är svart i synen, är klädd i svart päls med håren utåt, har svans, och horn på hufvudet. Han gör sedan krumsprång och roar åskådarna och får som belöning pengar i sin pung.¹

Stjärnan, som bars i teten, skulle hållas i ständig kringsvängande rörelse. Denna kringsvängning stod i skarp motsats till allmän julsed, enär det hette, att juldagarna ingen »kringgärning» borde ske. Allt skulle stå stilla, spinnrock, kvarnhjul, nysta m. m. Vi ha förut träffat förbud för kringgärning å helgdagar. Detta gäller således ej blott julen. Särskildt är torsdagen en sådan förbudsdag. Julen förbindes sedan mera direkt med solen. Enligt allmän folketro står solen stilla alla tolf juldagarna, men på den trettonde begynner den åter att röra sig. Kringgärning blir således tillåten, då trettondedagen begynner, och därför skall kringvandringen med stjärnan symbolisera solens gång, sedan den stått stilla under juldagarna. Samma föreställning om solens vandring efter att ha stått stilla ligger till grund för påskdagens uttryckssätt »solen dansar», sedan vårdagsjämningen är öfver, och dagen vinner på natten.

Den egentliga julhögtiden är slut d. 13 januari. »Knut kör julen ut». Därför har man denna dag sin sista lekstuga eller modernt uttryckt: man har »knuts-bal» på kvällen. Julen slutar således kl. 12 midnatt mellan Knut och Felix (13 och 14 jan.), och detta sinnebildas

¹ Rörande trettondagsspelet se T. Norlund, Studier i sv. folklore s. 285—326.

233. »Tolfhålakringla.»

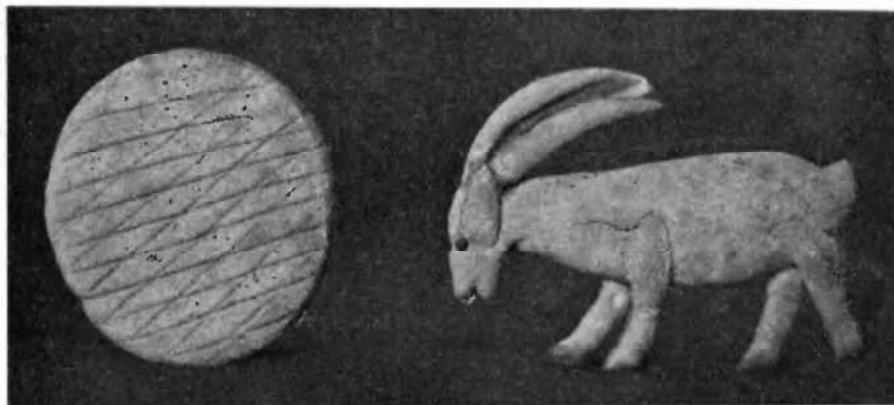
i vissa nejder (Skåne) med ett särskildt julspöke, »Felixdockan», som antingen utgöres af en i kvinnokläder uppträdande mansperson eller en uppstoppad käpp, som inkastas. I båda fallen är kärringgestalten den typiska formen.

Med »Felix» begynner allt återgå i sin vanliga ordning, arbetet inomhus med spinning, väfning, slöjdande af allehanda slag återupptages, och sysslandet i stall och lada fortsätter som förut. Ändå vill man ej riktigt föreställa sig, att allt är slut, och tanken på kyndelsmessan hägrar ännu i sinnet. »Ljusens dag» är sista dagen — slutet på all härligheten, sedan återstår bara minnet af det förflutna och längtan efter ännu en jul, lika treflig och glad.

Vi ha hittills hufvudsakligen talat om folkfesternas allvarliga sida, tron på goda och onda makter, utspanandet af framtiden, iakttagande af häfdvunna bruk med gammal traditions hela stränghet. Det vore dock att misskänna folkfesten att tro att blott sådant hört till hennes väsen. Tvärtom hägrade helt säkert för de unga vid tanken på folkfesten blott ljusa och glada minnen. Dessa folkfestens nöjen voro emellertid ej begränsade till en viss folkfest utan voro lika för alla. Till sådana förlustelser hörde framför allt dansen, ringdanser, mimiska danser, figur- och pardanser. Alla dessa vilja vi behandla i ett annat kapitel i samband med spelmän och musik. Ett annat nöjeselement var idrotterna, de gymnastiska spelen och sällskapslekarna. Vi tänka härvid ej på barnens och ungdomens förströelser utan på ynglingarnas och de vuxna ungmörnas, ja, hvarför inte äfven de gamles, gubbarnas och gummornas, nöjen, ty förr kunde de delta med en sällsynt kraft och liflighet äfven här. Stumma åskådare voro de minst af allt. De gymnastiska idrotterna ha alltid utgjort ett led i utbildningen till man, antingen de utvecklade kroppens smidighet eller dess styrka. Vi känna sådana lekar såväl hos greker och romare som nordbor och kunna blott nämna spjutkastning, hågskjutning, brottning, kapplöpning. Olaus Magnus omtalar på flera ställen i sin här ofta citerade bok, huru måna nordborna voro om, att ynglingarna fingo tidig öfning i dessa idrotter för att kunna bli goda och dugliga krigare. Ofta täflade man på lif och död. Härader kallades upp mot härader att täfla om pris. Tiden för alla sådana täflingsspel var våren, allra helst mellan påsk och pingst. Under vintern hade man idrotter på is, skridskoåkning, i norra Sverige äfven skidåkning, kälkåkning, dragkamp på is, kappridter på is m. m. Ett intressant exempel på sådana idrotter anför Olaus Magnus. Han säger, att man brukade begagna sig af en flätad ring af vidjor eller rep. Den skulle de, i det de med alla krafter spände emot med fötter

och händer, söka draga från hvarandra med ett ryck, hvarvid segern tillföll den starkare. Ett annat sätt var att kämpa på isen. För att slippa att halka insmorde man skorna med grankåda, i hvilken man blandat sand.

Under århundradens lopp ha lekarna skiftat karaktär, och de ha nu i många nejder upphört att vara af någon betydelse. I andra bygder ha de gamla lekarna lefvat kvar hos folket längre tid. Främst med afseende på ålderdomliga lekar står Gottland, och på denna ö synes också leken ännu vara af betydelse för såväl ynglingar som män. Strelow säger 1633 i sin gottländska krönika: »Dessa gotlänningar ha alltid öfvat sig i skjutande, i att kasta stora stenar, brottande, kapplöp-

234. Julbröd.

ning, så väl till lands som vatten, hästränning, hvilket ännu brukas, så att ingen söndag mellan påsk och pingst aflöper utan att ju icke sådan öfning sker, om hela och halfva tunnor öl, en socken mot en annan; tidt och ofta skjuter man till måls om det pris, som är ringare än skottet kostar». Till denna vilja vi lägga en nyare af 1871 efter A. T. Snöbohm: »Stundom anställas täflingar mellan ynglingarna, 'drängarna', uti en socken eller by och dem, som tillhöra en annan, eller med 'gubbarna' (de gifta karlarna), och uti somliga af dessa öfningar, kapplöpning, hjulränning, hankdragning, taga äfven någon gång de raska flickorna del. Dessa täflingar kallas *våg*. Hvarje parti ställer fram lika många kämpar i hvarje öfning eller *spel*. På hvarje våg förekomma tre spel, hvarje spel utföres af udda par kämpar, såsom 5, 7, 9, på det att öfvervikten må kunna blifva på endera sidan, ty vore det jämna par, så kunde det bli lika många segrare på båda sidorna. För att ena partiet skulle hafva segrat öfver motpartiet, måste segrarna hafva

vunnit två spel. Domare utses å båda sidor att åse täflingarna och tillse, att det går ärligt och rätt till. Af de tre spelen kallas två 'frispele', ty hvarje parti äger bestämma ett och väljer då det, som det anser sig vara säkrast uti; tredje spelet, som blir det egentliga täflingsspelet, kallas 'samspele', emedan båda partierna skola samsas eller öfverenskomma därom. Dessa våg åskådas vanligen af en betydlig mängd människor, särdeles flickor, och merendels slutas sammankomsten med dans, gemensam för båda partierna, om allt går af i sänja och vänskap, men om, som lätt händer, kämparna bli för ifriga och tvister uppstå, så ser man icke, som flerstädes på fastlandet är brukligt, ett vildt slagsmål anställas, utan sedan man litet sagt hvarandra besked, så drager hvarje parti med sina flickor åt hvar sitt håll för att svänga om». Under de 40 år, som förflutit sedan denna skilddring nedskrefs, har visserligen mycket af de gamla idrotterna försvunnit från ön, men det händer ännu, att det gamla kan bli nytt igen och liksom med ens återuppvakna, om en riktigt gotländsk nationalfest skall gå af stapeln. Nutidens hembygdsfester äro alltid en de gamla minnenas föryngringsfest. Af de båda särskildt gotländska nationalspelen, *pärk* och *varpa*, är den förra stadd i stark tillbakagång, endast varpan lefver ännu sitt friska lif på ön och kommer väl göra så i ännu hundra år till.

Vi öfvergå nu till de i Sverige allmänt brukliga idrotterna och ordna dem i små grupper.

Af de kämpaspelen närmast stående lekarna må nämnas: brottningslekarna. Bland dessa kunna räknas som allmänna: Brottning (*ryggkast*; vanligen deladt i *liftag* och *kragtag*), bryta arm, dra' krokfinger, dra' skorpa (med hela handen i st. f. finger), dra' kafvel (sitta på marken, söka med en käpp dra' upp hvarandra), spänna kyrka, dra' räfkrok (»maka svin ur läge»), dra' rep, kramma hand, ta' opp näfven (när den är knuten), *fipsas* (*handskas*; slå på fingerspets), skilja makar (två knutna händer på hvarandra) m. fl. — Af andra täflingsspel ha vi sedan springlekarna. Enklaste formen är härvid att springa kapp (*vänna*). Denna kan ske antingen två och två eller i hela flockar. Många variationer finnas, i synnerhet om en man och kvinna täfla, hvarvid mannen naturligtvis skall ha svårigheter att öfvervinna, som hindra hans rörelser. Sådana hinder äro, att mannen skall plocka upp något på vägen, att mannen skall halfvägs stanna för att ur en bredvid ställd ölkanna taga sig en klunk, springa ett hvarf kring ett vid banan utlagdt vagnshjul m. fl. Bland ungdomslekar tillhörande denna grupp kunna nämnas: änkeleken, klubbis (*bjätt*, *dunk*), leka gömme m. fl. Nära springlekarna såsom täfling i snabbhet stå sedan skridskoåkning (i kapp

mot ett mål), källåkning, sträcksimning, gå på stylvor m. m. — Nästa grupp omfattar lyft- och kastlekar. Till de förra höra lyftandet af en stor sten. Många variationer finnas allt efter stenens tyngd: lyfta med hand, med fot, lägga på rygg, hålla i sträckt hand m. m. Att ha en stor sten vid gården, som skall lyftas, innan en yngling får anses »mogen», finnes ännu här och hvar. Till kastlekarna höra först och främst: kasta sten i höjd eller längd, kasta mot mål, kasta snöboll, skjuta med båge, slunga, kasta smörgås (på vatten). Den berömdaste och äldste af alla dessa kastlekar torde det gottländska spelet *varpa* vara. »Varpan» utgöres af en flat sten, nästan rund, c. 15 dm. i diameter. Leken består blott i att kasta till måls på ett afstånd af c. 10 m. Målet är en pinne, nedstucken i jorden. Leken kan bestå af två eller flera deltagare. Den, hvars sten kommit närmast, får ett point. Man har jämfört denna lek dels med den antika discuskastningen dels italienarnas boccha, där kulorna ibland kunna utbytas mot flata stenar. Man tror sig på Gotland ha funnit varpstenar »från hedendös».

En grupp för sig bland kastlekar bilda bollspelen. Dessa äro synnerligen gamla och omtalas såväl hos greker och romare som hos nordbor. Under medeltiden voro de vanliga hos alla samhällsklasser, ej minst hos allmogen. Under 1600-talet uppförde man vid adelsslotten och de kungliga slotten särskilda bollhus¹. Dessa spel ägde vanligen rum med midtnät liksom vår tids lawn-tennis. Ännu i början af 1700-talet spelade man gärna boll hos adeln, men med andra hälften af samma århundrade föll det ur bruk och kvarstannade sedan endast hos allmogen in till våra dagar. De nya bollekarna hos de högre klasserna äro direkt importerade från England och ha ej nått allmogen.

Man plägar indela bollspelen i handboll och fotboll. De senare lekarna ha i allmänhet saknats hos allmogen. Af handbollslekarna skiljer man mellan bollspel utan och med slagträ. Bland de senare ha vi de allbekanta: långboll (*långbo*) på två lag om 5—6 personer; en uppländsk variation af denna är »Tre slag och ränna»; en annan blekingsk form är »Söt och sur» (lyrboll); »bränna boll» med fyra utemål och ett innemål midtpå en af sidorna; »Per i håla» (»Bränna putte»; »Peta boll i håla») med en midtgrop och flera smågropar i ring om denna. Till bollspel utan slagträ hör först den vanliga enkla bollningen mellan personer eller mot en vägg (»bäddra boll»); sedan: »mota boll», att med handkast eller fotkast få bollen in i motlagets bo; »bollstå» med

¹ Nuvarande Finska kyrkan i Stockholm tätt intill Kgl. slottet var platsen för nya bollhuset. Före detta fanns gamla bollhuset eller »lejonkulan», en tid Stockholms teaterhus.

uppställning i halvcirkel nära en vägg och namn på de spelande efter alfabet: Abo (Appelgrås), Bibo, Caka, Drake etc. eller efter veckodagarna: Söndag, Måndag, Tisdag, Onsdag etc. Slutligen de allbekanta gottländska *pärkspele*n, af hvilka vi ha två oegentliga sådana, *bockpärk* och *väggpärk*, samt tre egentliga, *bakpärk*, *frampärk* och *puttpärk*. Vid bockpärk äro de två lagens bon på längden åtskilda af en midtgräns, och i samma riktning itudelas hvartera boet af en stötgräns. Väggpärk spelas mot en slät och hög mur, på hvilken uppritas ett vågrätt strek 1—2 m. öfver marken och två lodräta sidostreck 6 m. ifrån hvarandra. Bakpärk spelas med en fyrkant, »pärken», utprickad med utlagda stänger eller hvita linjer. Två lag på en anförare och 7 man spela, ett i utemål, ett i innemål. På 10 m. afstånd från pärkens främre kortsida (»framstickan») nedstötes en pinne, »stötan», och genom denna går parallellt med framstickan den ursprungliga gränslinjen mellan ute och inne. Innermännens pärkkarl står bakom bakstickan och motpartiets anförare kastar bollen först (*kas-hugget*) för att få den till att taga mark inom pärken. Innermännens pärkkarl drifver den tillbaka, utemännen mottaga den och på så sätt fortsättes, tills någon tar miste. Blir bollen nu liggande i utemål, får nästa uteman göra kas-hugg mot pärken, kommer den i innemål, har utemännen vunnit en point (*kas*). Vid *frampärk* är pärken något smalare och längre, pärkkarlen står vid framstickan och skall i luften möta alla kas-hugg. En mera invecklad variant af pärk är *puttpärk*, hvilket endast spelas på södra delen af ön. — Om pärkens upprinnelse veta vi föga. Linné åsåg spelet under sin gottländska resa och säger sig aldrig förr på svenska fastlandet sett detta spel, »som är så gammalt på Gottland och i Holland». Den gottländske prästen Neogard († 1758) säger: »När Holländarna hit komma, spela de detta bollspel på samma sätt». Troligen har gottlänningen lärt sig spelet af en eller annan hemvändande sjöman, som skaffat sig sina kunskaper i Holland.

Af kastspel kan ytterligare nämnas kägelspel. Detta först i Tyskland utbildade spel med 9 käglor och kula rullande antingen längs marken eller i särskild träränna, nådde Sveriges högre klasser under andra hälften af 1700-talet och var allmänt hos allmogen först i början på 1800-talet. Dock synes man tämligen snart ha glömt bort det, och spelet är numera sällsynt. Sv. Lampa omtalar en variation från Västergötland. Hvar och en af de två täflande tar 4 käglor, som uppställas i rät linje bredvid hvarandra med c. 1 alns mellanrum och 20 stegs afstånd mellan linjerna; kungen placeras midt emellan raderna. De spelande göra sedan hvar sitt kast med klotet och söka slå ned motpartens käglor. Faller en kägla, skall den som lidit förlusten, kasta käg-

lan jämte klotet öfver till motståndaren, som reser upp den på den plats, där den fallit. Slår nu den kastade käglan ned en annan, måste denna kastas till motsatta sidan och så fortfares, tills ej någon träffas. Slår någon till kungen, få två käglor kastas. När kungen förlorats, är spelet afgjort.

Vi komma så till gruppen hopplekar. Till dessa kunna vi räkna hoppning från högre till lägre, h. öfver rep eller på ställning upplagd käpp (*stikel*, Gotl.), på längd mellan två å marken utlagda käppar (*lång-stikel*, Gotl.), h. med stöd af en lång stång (*stång-stikel*, Gotl.), h. på ett ben, hoppa bock, h. kråka. — Till en grupp, som vi vilja kalla gymnastiska lekar, höra: stå på hufvudet, gå på händerna, hänga i knävecken, kyssa tårna, slå kullerbytta, slå volt. Hit kunna måhända äfven räknas lekar, där man i en del besvärliga, liggande ställningar skall försöka resa sig upp under vissa villkors iakttagande. Vidare ballanslekar: gå på brädkant, golfspringa m. m.

Vi måste nu taga afsked af idrottslekarna och öfvergå till sällskapslekarna. Vi kunna om dessa fatta oss tämligen kort. De utföras vanligen vintertiden och inomhus samt äro därför vanligen sittande. De kunna indelas i vanliga sällskapslekar och pantlekar. Den senare gruppen har ofta som förlek en sällskapslek och utgör därför blott en slutgrupp af »straff». Till vanliga sällskapslekar höra t. ex. gömma ringen, gömma ringen med förbehåll, pippla höns, borra gulläpple, du duger, skeppet är lastadt, taflor och deviser, byta namn, låna eld, leta reda på en gömd sak (med sång eller spel), blindbock, nummerleken, fiska, svara m. fl. Flera af dessa äro endast afsedda för dem, som ej förut varit med. Sedan man en gång varit med och kan »knepet», saknar leken intresse. Det samma gäller i ännu högre grad pantlekarna. De flesta pantlekar äro i hög grad erotiska och ha ofta till hufvuduppgift att sätta motsatta könet i förlägenhet, att få en gosse och en flicka att kyssas en eller flere gånger, omfamna hvarandra m. m. En sådan typisk pantlek är »bygga bro»; pantägaren väljer en maka; ynglingen kysser alla inom fruntimmersraden och flickan alla inom motsatta könet; mellan hvarje kyss i »raden», kyssa de hvarandra. Af andra må nämnas: mussla penning (»stå rak»; »mata dufvor»; en penning vandrar från mun till mun), exercera på ryska, säga sin kärestas namn, gå med posten, draga timmerstockar, sitta på understol, mäta kärleken, titta bakom tapeten, vända fyra fötter i vädret, plocka smultron under snön, stå i brunn m. fl.

Till sist något om gamla tiders kortlekar. Huru allmänna de varit hos allmogen på 1700-talet, kan tjäna som bevis ett sockenprotokoll af 1778 från Västerhaninge i Södermanland, där kortspel vid 1

drs vite förbjudes på bröllop och kollationer. M. Vsenius säger i samband med julfirandet i Halland på 1860-talet, att gubbarna ibland fördrefvo tiden med kortspel, »ehuru detta slags förströelse för det groll, som hon vanligen åstadkom, senare började undvikas.» Huru länge detta »undvikande» varat, omtalas ej. I allmänhet spelade endast de äldre kort. Bland de under 1800-talets förra del vanliga kortspelen må nämnas: tolfva (*bondtolfva*), fem-opp, sista stick, dubb, sala hybeck, knektapass, casino. Ungdomen fick ej spela någon af dessa, ej heller deltog fruntimmerna däri. Dessa hade i stället Svarte Petter och hungaröf, det senare så godt som uteslutande ett fruntimmersspel.

Från och med 1750 föreligga en mängd folkböcker med beskrifningar på kortspel. Jag nämner några här jämte årtal, då tryck föreligga. En del torde ej ha varit allmogen i så hög grad bekanta: L'ombre (1757), campio (1787), whist (1839), vira (1853), preference (1859), boston- o. piquet (1855), patience (1851), scherwenzel (1878). Från allra sista åren föreligga slutligen tryck rörande: ekarté, skat, schieben el. boston, knekt o. kasino, poker, beziqne och bridge whist.

Vid julen lekte man gärna med nötter, hvarvid många olika sätt förekommo. Den som hade nötterna, framställde en fråga eller en uppmaning till en annan att fråga, svar följde och till sist en gissning, rätt eller orätt, och den som vann fick ge nötter. Man spelade vanligen om hasselnötter, men äfven boknötter förekom ibland. Ibland inlades i gissningen äfven ett utforskande af framtiden. Vi taga ett exempel:

A: Nötter inne. B: Dem vill jag vinne.

» På hvad sätt. B: Jo, om... inträffar, så är det jämnt (Om du skall gifta dig i år, så är det jämnt).

Är det nu jämnt, skall spådomen slå in.

Ett annat något liknande exempel är:

A: Nötter i min hand. B: Dem till mig sänd.

» Hvem ifrån? B: Ifrån din bästa vän.

» Hvem är den? B: Jo, om... så är det jämnt.

Här är det den älskades namn det beror på.

Dock få vi erkänna, att man aldrig menar allvar med dessa »nötspådomar».

Vi vilja härmed sluta kapitlet om den svenska allmogens årsfester. Att nu så litet återstår af det gamla, beror dels på stads- och stations-

livets nöjen, hvilka konkurrerat för starkt med folkets egna, dels på folktrons utdöende. Sedan folkfesten förlorat sin praktiska betydelse att bidraga till god växtlighet och skörd, har endast nöjeselementet blifvit kvar, och detta elements grundprinciper ha tack vare tivolien mestadels blifvit dans, spritdrycker och kortspel. Därmed har också den forna ädla folkfesten förlorat sin betydelse att vara ett led i ungdomens uppfostran.